

САНАЛ

Та сурах бичгийн зохиогчийн эхийн талаар дараах асуултад бодитой, бүрэн хариулж бидний ажилд дэмжлэг болно уу. Таны ирүүлсэн санал сурах бичгийн эхийг сайжруулахад чухал ач холбогдолтой байх болно.

Нэг. Ерөнхий мэдээлэл:

Овог, нэр	Сургууль	Мэргэжил	Ажилласан жил	Мэргэжлийн зэрэг	Хүйс

Сурах бичгийн нэр:

Анги:

Хоёр. Агуулга:

Д/д	Шалгуур	Сэдвийн нэр	Тийм	Үгүй	Сайжруулах санал, зөвлөмж
1	Сэдэв бүрд сургалтын цөм хөтөлбөрийн агуулгыг бүрэн тусгасан эсэх				
2	Бичвэр болон бичвэр бус мэдээлэл (бүдүүвч, зураг г.м) нь сэдвийн агуулгатай уялдсан эсэх				
3	Сэдэв бүрийн агуулга нь өмнөх ангийн агуулгатай залгамж холбоо, логик дэс дараалалтай эсэх				
4					

Гурав. Арга зүй, даалгавар:

Д/д	Шалгуур	Сэдэв, даалгаврын дугаар	Тийм	Үгүй	Сайжруулах санал, зөвлөмж
1	Бүлэг, сэдвийг судлах зааварчилгаа нь ойлгомжтой эсэх				
2	Дасгал, даалгавар нь агуулгатай нийцэж буй эсэх				
3	Ойлгомжгүй, хариу гарахгүй даалгавар, тохиолдол, дадлага ажил, сорил буй эсэх				
4	Өөрийгөө үнэлэх үнэлгээний даалгаврыг тусгасан эсэх				
5					

Дөрөв. Хэл найруулга, зураг дизайн:

Д/д	Шалгуур	Сэдэв, даалгаврын дугаар	Сайжруулах санал, зөвлөмж
1	Найруулгатай холбоотой		
2	Зөв бичгийн дүрэмтэй холбоотой		
3	Мэргэжлийн үг, хэллэгтэй холбоотой		
4			

Амжилт хүсье.

П.Одсүрэн, Ч.Жачин, Г.Нандинбилиг,
С.Амарсайхан, Т.Мөнхнаран, Д.Цогзолмаа

УРАН ЗОХИОЛ VI

Ерөнхий боловсролын 12 жилийн сургуулийн
6 дугаар ангийн сурах бичиг

Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухаан, Спортын
Яамны зөвшөөрлөөр хэвлэв.

Анхны хэвлэл

Улаанбаатар хот
2018 он

DCC

Уран зохиол VI: Ерөнхий боловсролын 12 жилийн сургуулийн 6 дугаар ангийн сурах бичиг /Одсүрэн П., ба бусад; Ред С.Дулам, Тех. Ред...../
УБ. 2018, ...х

Энэхүү сурах бичиг нь “Монгол Улсын Зохиогчийн эрх болон түүнд хамаарах эрхийн тухай” хуулиар хамгаалагдсан бөгөөд Боловсрол, Соёл, Шинжлэх Ухаан, Спортын Яамнаас бичгээр авсан зөвшөөрлөөс бусад тохиолдолд цахим болон хэвлэмэл хэлбэрээр, бүтнээр эсвэл хэсэгчлэн хувилах, хэвлэх, аливаа хэлбэрээр мэдээллийн санд оруулахыг хориглоно.

Сурах бичгийн талаарх аливаа санал, хүсэлтээ textbook@mecs.gov.mn хаягаар ирүүлнэ ҮҮ.

Боловсрол, Соёл, Шинжлэх ухаан, Спортын Яам

ISB

ГАРЧИГ

ХӨТӨЧ ҮГ

Нэгдүгээр бүлэг. МОНГОЛ АМАН ЗОХИОЛ

1.1 МОНГОЛ АМАН ЯРУУ НАЙРАГ

Зугаа үг, үгэн наадам

Хэл зүгшрүүлэх үг

Ес хэлэлцэх үг

Цэц булаалдах үг

Дайралцах үг

Зүйр цэцэн үг

Ертөнцийн гурав

Онъсого

1.2. АРДЫН ҮЛГЭР, ДОМОГ МОНГОЛ АРДЫН ДОМОГ

Амьтан ургамлын домог

Тэмээ үнсэнд хөрвөөх болсны учир

Соёлын үүслийн домог

Хуур хөгжим үүссэн тухай

МОНГОЛ АРДЫН ҮЛГЭР

Амьтны үлгэр

Аргат улаан үнэг

Шидэт үлгэр

Хааны хүү Гомбо, харцын хүү Гонгор

Домог үлгэр

Тэмээ үнсэнд хөрвөөх болсны учир

Аж байдлын үлгэр

Арсландай мэргэн хаан

Хоёрдугаар бүлэг. ЯРУУ НАЙРАГ

2.1 МОНГОЛЫН ЯРУУ НАЙРАГ

2.2. ГАДААДЫН ЯРУУ НАЙРАГ

Гуравдугаар бүлэг. ТУУЛЬСЫН ЗОХИОЛ

3.1 ӨГҮҮЛЛЭГ

3.2. ТУУЖ

Дөрөвдүгээр бүлэг. ГАДААДЫН УРАН ЗОХИОЛ

4.1 ГАДААДЫН ҮЛГЭР

4.2. ГАДААДЫН ӨГҮҮЛЛЭГ

6 ДУГААР АНГИЙН УРАН ЗОХИОЛЫН СУРАХ БИЧГИЙН АГУУЛГЫН МАТРИЦ

Ерөнхий чадвар	Суралцахуйн зорилт	Бүлэг							
		I		II		III		IV	
		Монгол аман зохиол		Яруу найраг		Өгүүллэг, тууж		Дэлхийн уран зохиол	
		Нэгж							
		Монгол аман яруу найраг	Ардын үлгэр, домог	Монголын яруу найраг	Дэлхийн яруу найраг	Өгүүллэг	Тууж	Гадаадын үлгэр	Гадаадын өгүүллэг
Унших	Зохиолыг мэдэрч ойлгох	+	+						
	Зохиолчийн үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлах	+	+						
	Өгүүлэгдэхүүнийг тодорхойлох		+						
	Сэдэв, гол санааг тодорхойлж, үзэл бодлоо илэрхийлэх	+	+						
	Дүрийн зорилго, зан төрхийг тайлбарлах		+						
	Орчны дүрслэлийг тайлбарлах	+	+						
	Уран дүрслэлийн үүрэг, хэрэглээг тодорхойлох	+	+						
Бичих	Уншсан зохиолын үйл явдлыг дүрийн үйлдэл, гол санаагаар товчилж бичих		+						
	Уншсан зохиолын сэдэв, гол санаа, тодорхой дүрээс төрсөн мэдрэмж, сэтгэгдлээ илэрхийлэн бичих								
	Шүлэглэсэн зохиолын хэлбэрийг дуурайн бичих	+							
Ярих	Зохиолын үг хэллэг, уран дүрслэлийг ашиглан, бусдын сонирхлыг татахаар үйл явдлыг ойлгомжтой ярих		+						
	Зохиолын гол санаа, дүрийн зан төрхийг ойлгож мэдэрснээр дүр бүтээж харуулах								
	Шүлэг, зохиолоос сонгон цээжилж, дуу хоолойн өнгө, аялга хэмнэл тохируулан уран унших	+							

Нэгдүгээр бүлэг. МОНГОЛ АМАН ЗОХИОЛ

НЭГЖ ХИЧЭЭЛ №1

Сэдэв: МОНГОЛ АМАН ЯРУУ НАЙРАГ

Эзэмших чадвар:

Унших чадвар	Ярих-сонсох чадвар	Бичих чадвар
1. Зохиолыг мэдэрч ойлгох, үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлах	Шүлэг, зохиолоос сонгон цээжилж, дуу хоолойн өнгө, аялга хэмнэл тохируулан уран унших	Шүлэглэсэн зохиолын хэлбэрийг дуурайн бичих

Зугаа үг, үгэн наадам

Уншихын өмнө

Монгол аман зохиолын жижиг төрөл зүйлийн дотор “Дунд хуруу олох”, “Асуух нурууны үг” гэх мэт тоглоом наадмын үг хэллэг байхын зэрэгцээ жороо үг, амьсгал уртасгах үг, хэл зүгшрүүлэх үг, дайралцах үг гэх мэт холбон найруулах чадвар, хэлний уран цэцээ сорьж зугаацах уран шүлэг бий.

УНШИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛЬЕ.

Уншихдаа

Хэл зүгшрүүлэх үг

Хэн анхааралтай, зөв, хурдан, тод уншиж байна вэ? Бие биеэ дэмжээрэй.

Мэдэхгүй үгээ тэмдэглээрэй.

Жолоо дардаг
Жороо халтар

Их бух
Бага мухар нухуур эвэртэй
Бага бух
Их мухар нухуур эвэртэй

Шаврыг усаар зуурна
Саврыг хусаар зорно
Арван тавны сар
Алсуур хүрээлэв үү?
Ойроор хүрээлэв үү?
Хорин тавны сар
Холуур хүрээлэв үү?
Ойроор хүрээлэв үү?

Нарийн суран гөлчгөр гөлгөр олом
Морийг олойртуулахаас биш
Бүдүүн суран гөлгөр гөлчгөр олом
Морийг олойртуулдаггүй юм

Арван таван тарган тарлан
Хар сарлагийн таргийг
Тараг биш гэж эс уугаад
Ямар арван таван тарган тарлан
Хар сарлагийн таргийг
Тараг мөн гэж уух вэ

Сольж барьсан гэр
Сорьж тарьсан үр
Шилж олсон шүр
Ширж оёсон ширдэг

Дөрвөлжин сүлжсэн
Дөрөөний угсуурга
Дөрвөөр сүлжсэн
Жирэмний угсуурга
Үгийн тайлбар

Хойгуур яваа хорь гаруй
Хонгор халтар галуу
Хойгуур гарах нь уу
Урдуур гарах нь уу

Хүрэл илүүр, болор соруул
Хүрэл илүүр болор соруул

Илүүр – Оёдол хийхдээ даавууг наах зэрэгт галд халааж хэрэглэдэг багаж
Угсуурга- Эмээлийн олом, жирэм, дөрөөний сур зэргийг эмээлийн модтой холбож уях нарийн сур

Нухуур эвэр – Үзүүр нь нухуур мэт хэлбэртэй, богинохон, мөлгөр эвэр

Олойртох – Эмээлийн олмыг хэт чангалснаас болж оломны ороор морины хэвэл хэсгийг гэмтээж, улмаар тэр хэсэгт нь цагаан үс ургахыг олойртох гэнэ.

Хэрхэн уншсанаа эргэцүүлэе.

1. Хэл зүгшрүүлэх үг хэллэг хэлэхэд ямар бэрхшээл байна вэ?
2. Дахин давтан өгүүлэхэд адилхан хэлэгдэх гээд байдаг ямар авианууд байна вэ?
Гүйцээн бичээд, ялган хэлэх дасгал хийгээрэй.

Л-Р, М-Н, Б-?, Ц-?, Ш-?, Ж-?, Д-?

Хоёр хоёроороо ес хэлэлцээрэй.

Ес хэлэлцэх үг

Нэг есэд яах вэ?	Тавьсан будаа хөлдөхгүй
Нэрмэл архи хөлдөнө	Зургаан есэд яах вэ?
Хоёр есэд яах вэ?	Зурагсан зам гарна
Хорз архи хөлдөнө	Долоон есэд яах вэ?
Гурван есэд яах вэ?	Довын толгой борлоно
Гунан үхрийн эвэр хуга хөлдөнө	Найман есэд яах вэ?
Дөрвөн есэд яах вэ?	Нал шал болно
Дөнөн үхрийн эвэр хуга хөлдөнө	Есөн есэд яах вэ?
Таван есэд яах вэ?	Ерийн дулаан болно

Үгийн тайлбар

Ес – Өвлийн ид хүйтэн байх хугацааг нэрлэх уламжлалт ойлголт. Ес нь есөн ес, нийт наян нэгэн хоногийг хамарна.

Хорз- Нэрмэл архийг дахин нэрж гаргасан архи

Гунан үхэр- Гурван настай эр үхэр

Дөнөн үхэр- Дөрвөн настай эр үхэр

Үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлан утгыг мэдрэх

1. Хоёр ес нь нэг есөөс, дөрвөн ес нь гурван есөөс илүү хүйтэн гэдгийг ес хэлэлцэхэд хэрхэн илэрхийлсэн байна вэ?
2. Ес хэлэлцэх нь өвөл цагийн малын арчилгаа, маллагаатай холбогдож байна гэдгийг нотлоорой. Ес хэдийд эхэлж, хэдийд дуусдаг вэ?
3. Балчир гурван ес, идэр гурван ес, хөгшин гурван ес гэж хэлэлцдэг нь ямар утгатай үг вэ?

Нэг есэд яах вэ? гэх мэт есөн асуултад өвлийн хүйтнээр баримжаалан үг (харилцан яриа) зохиож хэлэлцээрэй.

Цэц сорих үг

- Хүүхэд, хүүхэд хаашаа очих нь вэ?
 - Хөндлөнгийн гол руу явж байна
 - Гол биш шалбааг биз дээ?
 - Шалбааг нь шалбааг л даа
- Шар шувуу нисээд гэтэлдэггүй л юм даа
- Шар шувуу биш дэгдээхэй биз дээ?
 - Дэгдээхэй нь ч дэгдээхэй л дээ
- Дунд чөмгийн ясаар нь байшингийн тулгуур хийдэг л юм даа
- Байшин гэж өөвөн биз дээ?
 - Өөвөн нь ч өөвөн л дөө
- Үүдэнд нь илжиг орилоход хойморт суусан хүнд дуулддаггүй л юм даа
- Илжиг биш дудрай биз дээ?
 - Дудрай нь ч дудрай л даа, далан пүү ачаатай Дуутын давааг давгүй л давдаг юм даа.
 - Даваа биш гүвээ биз дээ?
- Гүвээ нь ч гүвээ л дээ оройгий нь харахад малгай унадаг юм даа
- Малгай биш тоорцог биз дээ
- Тоорцог нь ч тоорцог л доо. Дүн өвлийн хүйтэнд дааруулдаггүй л юм даа
- Хүйтэн биш хүйвэн л биз дээ
 - Хүйвэн нь ч хүйвэн л дээ хэлэлцэж байгаа хүний хэлний үзүүр хөлддөг юм.
 - Хэл юм уу тэр чинь хэсэг мах биз дээ?

- Хэсэг мах нь хэсэг мах л даа
Хэнтэй ч хэлэлцэхэд гартдаггүй л мах даа

Үгийн тайлбар

Дудрай – Илжигний төл

Гартах- ялагдах

Пүү – хүндийн хэмжээ

Үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлан, утгыг мэдрэх

1. Цэц сорих үгэнд гол, шар шувуу, байшин, илжиг, даваа, малгай зэргийг том гэдгийг хэрхэн хэлсэн байна вэ?
2. Эгц өндөр уултай нутагт уулын оройд бэлчиж яваа янгирын дүрс зуухан дээр тавьсан тогоотой усанд тусаж харагддаг гэдэг. Цэц сорих үгэнд ийм өндөр уулыг хэрхэн хэлсэн байна вэ?

Цэц сорих үгийг цээжилж, хэлэлцээрэй.

Зүйр цэцэн үг, ертөнцийн гурав

Зүйр цэцэн үг нь хэвшиж тогтсон байдаг. Тэрхүү хэвшиж тогтсон байдлаар нь хүмүүс хэлэлцдэг. Жишээ нь:

Хойд хормойгоо авч

Урд хормойгоо нөхөх гэсэн зүйр үгийг

Урд хормойгоо авч

Хойд хормойгоо нөхөх гэж хэлж болохгүй. Учир нь

Хойд хормойгоо авч

Урд хормойгоо нөхөх

гэсэн зүйр цэцэн үг нь хүүгийн нүдэнд ил урд хормойгоо хүний нүднээс далд хойд хормойгоороо нөхөх үйлээр дутуу муухайгаа хүний нүд хуурч түр зуур аргацаах нь буруу гэсэн утгыг илэрхийлэх бөгөөд

Урд хормойгоо авч

Хойд хормойгоо нөхөх

гэхэд энэ утгыг илэрхийлж чадахгүй. Иймд зүйр цэцэн үгийг тогтсон байдлаар нь цээжлэн тогтоож хэрэглэх нь чухал.

Зүйр цэцэн үг

1. Ажил хөдөлмөр, хичээл зүтгэл, арга эв, сурч мэдэхийг эрхэмлэх тухай

Мэдье гэвэл мэрий

Ажилч хүн амны хишигтэй

Чадъя гэвэл чармай

Залхуу хүн заяа муутай

Сурахын дайсан бардамнах

Бага залхуугаас

Явахын дайсан залхуурах

Их залхуу болох

Эрдэнэ ховор боловч олж болдог

Эрт босвол нэгийг үзнэ

Эрдэм гүн боловч сурч болдог

Орой унтвал нэгийг сонсоно

Ажил хийж хүн болдог

Алдыг нь аваад дэлэм дээр нь

Ар давж хүлэг болдог

Атгыг нь аваад чимх дээр нь

Ажилд дадлага

Усны гүнийг уургаар мэдэх

Ачаанд татлага

Ухааны гүнийг үгээр мэдэх

Аргыг олбол

Авах хүнд нэг үг ч эрдэнэ

Бэрхийг давна

Орхих хүнд мянган үг ч улиг

Үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлан утгыг мэдрэх

1. Зүйр цэцэн үгсэд сургамжтай ямар ямар санааг хэрхэн илэрхийлсэн байна вэ?
Жишээ нь:

Ажилд дадлага

Ачаанд татлага

гэсэн зүйр цэцэн үг гэхэд ачаа ачаад татлагагүй бол гээгддэг шиг, ажил хийхэд дадлагагүй бол цаг алдаж, үр бүтээл муутай байна. Иймд ажлыг үр бүтээлтэй сайн хийхийн тулд сурч мэдэх төдийгүй ахин дахин хийж дадлага хийх хэрэгтэй гэх мэт.

2. Залхуурахаас сэргийлэх, залхуурахын уршиг, залхуугийн шинж сэдвээр зүйр цэцэн үг цуглуулж хэлэлцүүлэг хийгээрэй.
3. Зүйр цэцэн үгсэд сурч мэдэх тухай хэрхэн сургасан байна вэ?

2. Ач тус, зөв буруу, ёс журмыг сахих тухай

Ахаа алд хүндэл

Дүүгээ дэлэм хүндэл

Их малгай толгой дарна

Их зан бие дарна

Ам нь идэж сүүл нь таргалдаг

Ах нь сургаж дүү нь сонсдог

Ааш зангийн номхон нь сайн

Адуу малын тарган нь сайн

Ахмадаа хүндлэх нь цэцний шинж

Арсалдаж маргах нь тэнэгийн шинж

Би гэсэн ганцаараа

Бид гэсэн олуулаа

Бороотой боловч болзоондоо

Хуртай боловч хугацаандаа

Шунал ихэдвэл шулам болно

Шуурга ихэдвэл зуд болно

Өөрийн тусыг эхэнд нь

Нөхрийн тусыг сүүлд нь

Өөрийгөө өмөөрөхдөө

Өндгөө дарсан шувуу шиг

Буруу юм багадахгүй

Зөв юм ихдэхгүй

Хүнийг хэлэхдээ

Хүрэн эрээн бүргэд шиг

Үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлан утгыг мэдрэх

1. Зүйр цэцэн
2. үгсэд юу юуг зөв, юу юуг буруу гэсэн байна вэ?
3. Аливаа юмыг цагт нь хийх, цаг баримтлах тухай зүйр цэцэн үгсэд хэрхэн сургасан байна вэ?
4. Ярих, бичих зүйлийнхээ утгад тохируулан зүйр цэцэн үг ашиглахыг хичээгээрэй.

5. Хүний харилцаа, зан чанар, нэр төр, үг хэл, өөрийгөө таних тухай

Гэгээн ухаантан гэмээ мэддэг

Саруул ухаантан саараа мэддэг

Олныг буруутай гэвэл өөрийгөө сайн шинж

Цэцэн хүн хүний бэрхийг магтдаг

Тэнэг хүн өөрийн бэрхийг магтдаг

Нөхрөө харж биеэ зас

Сүүдрээ харж бүсээ зас

Агт алдвал барьж болдог

Ам алдвал барьж болдоггүй

Онгиороо хүн олонд хүндгүй

Оготор хормой жаварт нөмөргүй

Үг давтвал улиг

Ном давтвал билиг

Туйлбаргүй хүн шантрах нь амархан

Тугалган жад шамрах нь амархан

Үг сөрвөл хэрүүл

Үүл сөрвөл бороо

Ховдог хүн хон хэрээтэй адил

Хэрүүлч хүн өмхий хүрээтэй адил

Зөөлөн үгэнд хүн бөхийнө

Зүлэг газарт морь бөхийнө

Нэр хугарахаар

Яс хугар

Ховын үгэнд хол ойр гэж үгүй

Хорт могойд бүдүүн нарийн гэж үгүй

Орчлонг өргөстэй гэвэл гутлаа сайн
улла

Айл хүний амь нэг

Саахалт айлын санаа нэг

Эрхий хуруу эрдэмтэй ч
Чигчий хуруугүй бол дутмаг

Цуварч явсан барсаас
Цуглаж суусан шаазгай дээр

Үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлан утгыг мэдрэх

1. Зүйр цэцэн үгсийн утгыг шүүн ярилцана уу.
2. Зүйр цэцэн үгсэд нэг чухал санааг хэлэхдээ өөр нэг зүйлээр нэмж тодотгож өгснийг ажиглаж тайлбарлана уу.
3. Ховын үг, хорт могой хоёрыг нэг зүйр цэцэн үгэнд хамтатган хэрэглэсний учрыг тайлбарлана уу.
4. Зүйр цэцэн үгсийг сэдэв сэдвээр бүлэглэн цуглуулж сургасан санааг нь амьдралдаа хэрэгжүүлнэ үү.

Ертөнцийн гурав

1. Ертөнцийн гурвуудыг анхааралтай уншиж цээжлээрэй.
2. Ертөнцийн гурван бэрх юу вэ? гэсэн асуултад цээжилснээрээ хариулаарай. Энэ мэтээр үргэлжлүүлээрэй.

Ертөнцийн гурван ногоон
Хад нь хар ч хаг нь ногоон
Элэг нь хар ч цөс нь ногоон
Ус нь хар ч замаг нь ногоон

Тагт ургасан арц нэг ногоон
Тайгад ургасан хуш нэг ногоон
Талд ургасан зээргэнэ нэг ногоон

Ертөнцийн гурван хөх
Уудам дэлхийд тэнгэр нэг хөх
Унтрах галын дөл нэг хөх
Урсах голын ус нэг хөх

Ертөнцийн гурван харанхуй
Эрдэмгүй хүн харанхуй
Саргүй шөнө харанхуй
Хоньгүй хот харанхуй

Ертөнцийн гурван сайхан
Арван тавны сар нэг сайхан
Атар газрын цэцэг нэг сайхан
Аав ээжийн сургаал нэг сайхан

Ертөнцийн гурван баян
Газар үндсээр баян
Тэнгэр одоор баян
Далай усаар баян

Ертөнцийн гурван хоосон
Барайж торойж байвч зэрэглээ нэг
хоосон

Бахирч хашгирч байвч цуурай нэг
хоосон
Барьж тавьж байвч зүүд нэг хоосон

Ертөнцийн гурван ариун
Эх хүний сэтгэл нэг ариун
Эх орончийн зүтгэл нэг ариун
Энх тайвны үйлс нэг ариун

Ертөнцийн гурван хөөрхий
Үхтлээ зодуулсан боол нэг хөөрхий
Өлсөж уйлсан хүүхэд нэг хөөрхий
Өнчин хоцорсон ботго нэг хөөрхий

Ертөнцийн гурван бэрх
Чулуун дээр ногоо ургуулахад нэг
бэрх
Усан дээр гал түлэхэд нэг бэрх
Үхрийн эвэр дээр цас тогтоход нэг
бэрх

Ертөнцийн гурван хэлтгий
Эрхтэний зүйлээс чих нэг хэлтгий
Эдийн зүйлээс домбо нэг хэлтгий
Эрдэнийн зүйлээс дун нэг хэлтгий

Ертөнцийн гурван давхаргатай
Өндөр тэнгэр үүлэн давхаргатай
Өвсөн дэлхийн цасан давхаргатай
Өргөн далай мөсөн давхаргатай

Үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлан утгыг мэдрэх

1. Ертөнцийн гуравт оньсого, зүйр цэцэн үгтэй төстэй зүйл юу байна вэ?
2. Ертөнцийн гуравт хорвоогийн юм, үзэгдлийн өнгө зүс, шинж чанарыг гурав гурваар нь багцалж үнэнийг өгүүлсэн байна гэдэгтэй санал нийлж байна уу.

3. Ертөнцийн гурван хурдан, Ертөнцийн гурван баян гэсэн Ертөнцийн гурвуудыг сурвалжлан олж үнэнийг хэрхэн илэрхийлсэн талаар хэлэлцээрэй.

Онъсого

Онъсого бол оюун ухаанаа сорьж тайлахад зориулсан, хорвоогийн хамаг амьтан, юм үзэгдлийн хамгийн гол тоо хэмжээ, дүр төрх, шинж тэмдэг, үйл хөдлөл зэргээс сонгон ил хэлж, уг зүйлийг далдалж нууцалсан уран асуулт шүлэг юм.

Онъсогыг тайлбарлахдаа

Онъсого эртний уг сурвалжтай, түүхийн урт хугацааг хамрах тул онъсогод хуучин үг, зохиомол үг орсон байдаг. Иймд онъсогыг тайлахдаа онъсогод орсон үг бүрийг нягталж үзэх хэрэгтэй. Жишээ нь,

Янхлай хүү

Ясан өлгийтэй тэр юу вэ?

гэсэн онъсогыг тайлахдаа “Янхлай” гэдэг нь тодорхой утгагүй зохиомол үг байна гэдгийг анхаарахын зэрэгцээ яс буюу, яс мэт хатуу зүйл дотор байдаг тэр зүйл юу байх вэ? гэдгийг бодож онъсогыг тайлна. Онъсогыг тайлахад онъсогод дурдсан зүйл онъсогын хариу байж болохгүй гэдгийг анхаарах хэрэгтэй. Жишээ нь,

Эрээгч үнээ

Эрдэнийн сүүтэй

гэсэн онъсогын хариу нь “Үнээ” байх боломжгүй. Харин үнээ биш боловч эрдэнэ мэт үнэ цэнтэй зүйл гаргадаг тэр юу вэ гэдгийг бодож олно.

Уран дүрслэлийн үүрэг хэрэглээг тодорхойлох

1. Дөрвөн бүлэг болгож жагсаасан онъсогуудыг уншиж цээжлээд, цээжээр хэлж бусдаар тайлуулна уу.
2. Онъсогыг тайлж хариуг хэлэхдээ товч хариуг хэлэх төдийгүй дүрслэл тус бүрийг тайлж тайлбарлана уу. Жишээ нь,

Зэрэглээт гурван тал

Жимст гурван нуруу

Хөхрөгч гурван гүвээ

Хөндлөн гурван даваа тэр юу вэ?

гэсэн онъсогыг тайлахдаа “Жилийн дөрвөн улирал” гэж тайлах төдийгүй, зэрэглээт гурван тал гэдэг нь “хавар”, хавар зэрэглээ маш их татдаг учраас зэрэглээт гэсэн байна. Жимст гурван нуруу гэдэг нь “зун”, зун жимс ногоо дэлгэрдэг учраас “жимст” гэсэн байна. Хөхрөгч гурван гүвээ гэдэг нь “намар”. Намар ургамал ногоо гандаж, буцаж буй цаг тул “хөхрөгч” гэсэн байна. Хөндлөн гурван даваа гэдэг нь “өвөл”. Өвөл хүйтэн, бэрх хатуу цаг тул хөндлөн даваа гэсэн байна гэх зэргээр тайлбарлана.

3. Онъсогын уран дүрсэлснийг тайлбарлахдаа дараах хоёр асуултыг хэрэглээрэй.

Юуг юутай адилтгасан бэ?

Ямар шинжээр нь адилтгасан бэ?

1. Тэнгэр, газар, од, эрхэс, байгалийн үзэгдлийн тухай

1. Алтай Хангайн ард гэнэ

Арван түмэн адуу гэнэ

Цойлсон долоо гэнэ

Цугласан зургаа гэнэ

Цуварсан гурав гэнэ

Хар, цагааныг ялгасан хоёр гэнэ

Хаягдаж хоцорсон нэг гэнэ

(Тэнгэр, од, долоон бурхан, мичид, марал, сар, нар, үүрийн цолмон)

2. Тойрч болдоггүй нутагтай

Тоолж болдоггүй торомтой

Тахир цагаан ингэтэй

Тарган шар бууртай

(Тэнгэр, од, нар, сар)

Шар торгыг шаглаж болдоггүй

Хар торгыг хажиж болдоггүй

(Тэнгэр, газар, ус)

3. Цэнхэн цэнхэр пансан хөшиг

2. Мод, ургамал, жимс, ногооны тухай

1. Сагсай буурал аавтай

Эвийн хонгор ээжтэй

Нээгээд харахад

Нэхий дээлтэй

Шагайгаад харахад

Шар тостой, тэр юу вэ?
(Самар)

Алтан уурга чирээстэй
(Шаазгай)

2. Хаврын хүйтэнд
Цагаан майхантай
Зуны халуунд
Ногоон майхантай
Намрын дулаанд
Хар малгайтай
(Монос)

Эрээгч үнээ
Эрдэнийн сүүтэй
(Балт зөгий)

3. Мал, амьтан, жигүүртэн, загас, мэлхий, хорхой шавжны тухай

4. Хүний бие эрхтэн, үйл ажиллагаа, бүтээлийн тухай

1. Мяндал мяндал явдалтай
Мянга түмэн дагуултай
(Морь)

1. Их гэр
Их гэрт бага гэр
Бага гэрт балчир хүүхэд
(Гутал, оймс, хөл)

Дөрвөн хүү нь шавар нухна
Хоёр охин нь холыг харна
Өвгөн нь өвс хадна
Эмгэн нь ялаа үргээнэ
(Тэмээ)

2. Наад уулын нарс мод
Цаад уулын царс мод
Нар унасан хойно
Навчаараа нийлнэ
(Сормуус)

Өргөн далбагар биетэй
Өндөр хянга хамартай
Өнцөг дээрээ овоотой
Өнгийж үзмээр тогоотой
(Дал яс)

Их шаргыг унаад
Бага шаргыг хөтлөөд
Талын адууг
Тас хураана
(Аргал түүх)

Тээг тээг алхаатай
Тэхийн саарин гуталтай
Алаг булаг дахтай

Төө хүрэхгүй газарт
Төмөр тэргээр түлээ зөөнө
(Галын хайч)

Мөчиргүй мод
Мориноос хурдан
(Цана)

ЯРИХ-СОНСОХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛБЕ.

Дуу хоолойн өнгө, аялга, хэмнэл тохируулан уран унших

Дайралцах үг нь хэлбэрийн хувьд харилцаа шүлэг юм. Тэгэхдээ уран үг хэлээрээ дайралцах учраас егөө үгээр нааддаг онцлогтой.

Уншихдаа:

1. Дайралцах үгийг багшийнхаа удирдлагаар аялан уншиж цээжилнэ үү.
2. Дайралцах үгийг хоёр хоёроороо харилцан дайралцаж уншина уу.
3. Утгыг ойлгосны дараа аль хэсэг дээр дуу хоолойгоо өөрчлөхөө ярилцаарай.

Дайралцах үг

Зэ! Хүү минь тийм үү дээ
Зурмантааны нүхэнд нь
Зургаан салаа байна уу даа
Зулзган чиний цээжинд нь
Зургаан шүлэг байна уу даа
Алаг дааганы нүхэнд нь
Арван салаа байна уу даа
Анаа чиний цээжинд нь
Арван шүлэг байна уу даа
Зэ! Хүү минь, тийм үү дээ

Сарыг харваад алдвал
Саадаг бариад юу хийнэ
Чамтай хэлэлцээд гартвал
Шүлэг холбоод юу хийнэ
Мэлхий харваад алдвал
Мэргэнд ороод юу хийнэ
Мөнөөхөн чамд гартвал
Холбоо булаалдаад юу хийнэ
Зэ! Хүү минь, тийм үү дээ
Арван тавны сарыг

Ар дээр гартал хэлэлцье
 Адуу үхэр хоёрыг
 Бэлчээрт гартал хэлэлцье
 Хорин тавны сарыг
 Хойд дээр гартал хэлэлцье
 Хонь ямаа хоёрыг
 Бэлчээрт гартал хэлэлцье
 Зэ! Хүү минь тийм үү дээ
 Эрээн эрээн илжиг чинь
 Эмээлтэйгээ мэнд үү дээ
 Илжиг саадаг суулга чинь
 Ёроолтойгоо мэнд үү дээ
 Ногоон ногоон илжиг чинь
 Ногттойгоо мэнд үү дээ
 Нохой саадаг суулга чинь
 Ёроолтойгоо мэнд үү дээ
 Алаг алаг илжиг чинь
 Амгайтайгаа мэнд үү дээ

Аалз саадаг суулга чинь
 Ёроолтойгоо мэнд үү дээ
 Зэ! Хүү минь, тийм үү дээ
 Уулан дээгүүр явдаг
 Улаан халтар хэнийх вэ
 Хадан дээгүүр явдаг
 Хар халтар хэнийх вэ
 Хамгаас түрүү дуугардаг
 Тэр золбин хэнийх вэ
 Зэ! Хүү минь тийм үү дээ
 Уулан дээгүүр явдаг
 Улаан халтар манайх аа
 Улсаас түрүү дуугардаг
 Тэр золбин танайх аа
 Хадан дээгүүр явдаг
 Хар халтар манайх аа
 Хамгаас түрүү дуугардаг
 Тэр золбин танайх аа

Үгийн тайлбар

Анаа – бяцхан гэсэн утгатай нутгийн аялгууны үг

Сар – Шувууны нэр

Золбин- Эзэнгүй нохой

Үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлан утгыг мэдрэх

1. Хоёр талын аялгуулсан
2. Зурмантааны нүхэнд нь
Зургаан салаа байна уу даа
гэснийг
Зурамны нүхэнд нь
Зургаан салаа байна уу даа гэж аялан хэлж үзнэ үү. Ямар өөрчлөлт гарч байна вэ?
Үүний учрыг тайлбарлаарай.
3. Дайралцах үгэнд “Илжиг саадаг суулга”, “Нохой саадаг суулга”, “Аалз саадаг суулга” гэсэн үгийг юуны учир хэрэглэсэн байна вэ?
4. Дайралцах үгэнд танайх муу нохойтой, манайх сайн нохойтой гэсэн утгыг илэрхийлсэн үг байна. Түүнийг олж тайлбарлана уу.

Хэрхэн уншсанаа эргэцүүлье.

1. Аялгуулан хэлэхэд ямар бэрхшээл байна вэ?
2. Аль хэсэг дээр дуу хоолойгоо яаж өөрчилсөн бэ? Яагаад өөрчлөх болсон шалтгаанаа хоорондоо ярилцаарай.
3. Хамгийн сайн хэмнэл, аялга тохируулж уншсан багаас юуны учир сайн болсныг ярилцаж, дүгнээрэй.

БИЧИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛЬЕ.

Шүлэглэсэн аман яруу найргийн хэлбэрийг дуурайн бичих Сонгон ажиллана уу.

Хэл зүгшрүүлэх үг дуурайн бичих Хосоороо ажиллах дасгал	Оньсого зохиох Багаар ажиллах дасгал
1. Хойгуур яваа хорь гаруй Хонгор халтар галуу Хойгуур гарах нь уу Урдуур гарах нь уу гэсэн хэл зүгшрүүлэх үгийн сүүлийн хоёр мөрийг өөр үгээр сольж хэр зэрэг уран үг зохиосноо хэлэлцэнэ үү.	1.Харандаа, компьютер, аргал, гэр гэх мэт бодит юм үзэгдлээс нэгийг сонгоорой. 2. Сонгосон зүйлээ оньсоголохдоо юутай, ямар шинжээрээ адилхан болохыг ажиглах, төсөөлнө үү. 3. Ямар үг хэрэглэн зохиохоо төлөвлөн, сонгоорой.

2. “Хацар”, “газар” гэсэн үг орсон хэл зүгшрүүлэх үг зохиож түргэн хэлээрэй.	4. Адилтган оньсоголон туршин, ноороглож бичээрэй.
3. Зохиосноо ноороглон бичээрэй.	
<ul style="list-style-type: none"> - Ноороглосноо засах, зөв бичгийн дүрмийн алдааг хянах - Үг сонголт, найруулгыг хянах - Бичсэнээ бусдад унших, зөвлөгөө авах - Дахин сайжруулан, хичээнгүй бичих 	

ХЭРХЭН СУРАЛЦСАНАА ҮНЭЛЬЕ

1. Хэрхэн уншиж цээжилснээ үнэлье.

Цээжилсэн зүйр цэцэн үгийн тоо	Цээжилсэн оньсогын тоо	Цээжилсэн ертөнцийн гурвын тоо

- 36-40 зүйр цэцэн үг цээжилсэн бол хангалттай
 - 25-30 зүйр цэцэн үг цээжилсэн бол дунд зэрэг
 - 25 хүртэл зүйр цэцэн үг цээжилсэн бол хангалтгүй

 - 41-45 оньсого цээжилсэн бол хангалттай
 - 30-40 оньсого цээжилсэн бол дунд зэрэг
 - 30 хүртэл оньсого цээжилсэн бол хангалтгүй

 - 13-15 ертөнцийн гурав цээжилсэн бол хангалттай
 - 10-12 ертөнцийн гурав цээжилсэн бол дунд зэрэг
 - 10 хүртэл ертөнцийн гурав цээжилсэн бол хангалтгүй
- “Хангалтгүй” үнэлгээ авсан бол нэмж зүйр цэцэн үг, оньсого, ертөнцийн гурвыг цээжлээрэй.

2. Ямар ямар шинэ үг сурсан бэ? Жагсаан бичээрэй.
3. Хүний зан чанартай холбоотой зүйр үгээс хэлнэ үү.
4. Монгол аман яруу найрагт ямар ямар төрлүүд байдаг вэ? Нэрлэнэ үү.
5. Оньсогыг яаж зохиож сурсан бэ? Дараах хариултыг зөв дараалалд оруулна уу.
 - Оньсогоо ноороглон бичнэ.
 - Юуг юутай адилтгасныг ажиглана.
 - Ямар шинжээр нь адилтгасныг харьцуулан зохионо.
 - Юуны тухай оньсоголохоо сонгоно.
 - Ямар үг хэрэглэхээ бодно.
6. Яагаад “Цэц” сорих үг гэж нэрлэсэн бол? Өөрийн үзэл бодлоор дүгнэнэ үү.
7. Сонсох чадвараа үнэлье.

	Тийм	Үгүй
Бусдын ярьсныг анхааралтай сонсдог уу?		
харилцан ярианд идэвхтэй оролцож, санаа бодлоо нэмэрлэдэг үү?		
Бусдын яриаг дуустал сонсож чаддаг уу?		
Зөв сонссон гэдгээ илэрхийлж сурсан уу?		

8. Бичих арга барилаа үнэлье. Дараах үйлийн алхмаар бичдэг бол сонгон тэмдэглээрэй.
 - Юуны тухай бичихээ төлөвлөдөг, боддог
 - Ямар санаа илэрхийлэхээ төлөвлөдөг.
 - Бичих санаагаа цогцолборуудад байрлуулдаг.
 - Цогцолбор бүрийг утгын уялдаа холбоотой холбодог.
 - Төлөвлөснөө ноороглодог.
 - Нооргоосоо зөв бичих дүрмийн алдаа, найруулгын алдааг олж, засан сайжруулдаг.
 - Дахин сайжруулж, хичээнгүй бичдэг.

НЭГЖ ХИЧЭЭЛ №2

Сэдэв: МОНГОЛ АРДЫН ДОМОГ

Эзэмших чадвар:

Унших чадвар	Ярих-сонсох чадвар	Бичих чадвар
1. Зохиолыг мэдэрч ойлгох, Зохиолчийн үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлах 2. Сэдэв, гол санааг тодорхойлох 3. Өгүүлэгдэхүүнийг тодорхойлох 4. Дүрийн зорилго, зан төрхийг тайлбарлах 5. Орчны дүрслэлийг тайлбарлах 6. Уран дүрслэлийн үүрэг, хэрэглээг тодорхойлох	Зохиолын үг хэллэг, уран дүрслэлийг ашиглан, бусдын сонирхлыг татахаар үйл явдлыг ойлгомжтой ярих	Уншсан зохиолын үйл явдлыг дүрийн үйлдэл, гол санаагаар товчилж бичих

УНШИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛЬЕ.

ЕРТӨНЦИЙН ҮҮСЛИЙН ДОМОГ

Уншихын өмнө

- *Үлгэр домгийг сонирхолтой, зугаатай болгодог гол зүйл бол уран сэтгэмж юм. Дэлхий ертөнцийн үүслийг тайлбарласан дараах эртний домгийг уншихдаа домгийг зугаатай сонирхолтой болгож байгаа уран сэтгэмжийн зүйлсийг ажиглаарай.*
- Уншихын өмнө дараах домог зүйн дүрүүдтэй танилцана уу.

Дүрүүд	Тайлбар
Хурмаст тэнгэр	Бүх тэнгэр нарын ахлагч, монгол домог зүйн дүр
Шагжамуни	Энэ галвын эзэн, Буддын домог зүйн дүр
Матар мэлхий	Өнгөрсөн галвын амьтан болох аварга яст мэлхий

- Уншихдаа утгыг нь мэдэхгүй үгээ зохиолоос олж, тэмдэглээрэй.

ДЭЛХИЙ АНХ ТОГТСОН НЬ

(Домог)

Эрт урьд цагт гэнэ. Шагжамуни анхны хүсэл сэтгэлчлэн бүтсэнд туйлын их баярлаж байжээ. Хурмаст тэнгэр: “Доод газар дээр юу болж байна” гэж асуусанд “Эзэн минь, тэнд газар гэх юмгүй, уснаас өөр юу ч үгүй” гэжээ. “Тэгвэл чи дөрвөн далай хаана байгааг ялгаж мэдэх үү?” гэхэд “Мэднэ” гэжээ. “Мэдвэл энэ шар шороог аваад дөрвөн далайн хамгийн ахмад зүүн далайн тэг дунд нь шидчихээд, харж хүлээж бай. Тэгтэл

аяндаа сүүнд өрөм тогтож байгаа юм шиг газар дэлхий биежээд ирнэ” гэж хэлээд, нэг түмэн зүйлийн эрдэнээс бүтсэн бөөрөнхий шар шороо өгч гэнэ.

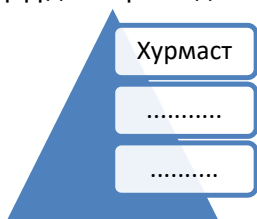
Тэр шороог нь аваачаад хэлсэн ёсоор нь дөрвөн далайн ахмад зүүн далайн тэг дунд нь шидчихээд, хэчнээн харсан боловч юу ч алга л байна гэнэ. Тэгсэн тэр нь илбийн нүдээр харагдахаас биш, энгийн нүдэнд үл үзэгдэнэ гэнэ. Сайн ажаад үзвэл үнэхээр сүүнд өрөм тогтож байгаа юм шиг бүрэлдэж байжээ.

Гэтэл Матар мэлхий нөгөө шороог нь яг элгэндээ тэврээд салахгүй байна гэнэ... Тэгэхлээр нь Хөхдэй мэргэнд ирж хэлсэнд Хөхдэй мэргэн тэр мэлхийг харважээ. Яг хөндий цээжээр нь онилж байгаад харватал тэр мэлхий айж цочихдоо, нэг эргээд толгой нь урагшаа хараад унаж гэнэ. Тэгсэн мэлхийн толгой нь урагшаа хандаж, амнаас нь гал гараад, араас нь шээс гараад үхэж гэнэ. Иймд баруун талаас харвасан сум мөн төмөр зэвээрээ баруун тийшээ хараад унасан тул баруун зүгийг цагаан төмөр зүг, модон иш нь зүүн тийшээ харсан тул зүүн зүгийг хөх модон зүг, хойт зүгийг хар усан зүг, урд зүгийг улаан гал зүг гэж нэрлэсэн учиртай юм гэнэ. Элгэндээ тэвэрч байсан шар шороо нь төв дунд мандсаны учир шар шороон зүг болжээ.

(Dulam S., Vacek J. A Mongolian mythological text. Prague: Charles University, 1983, 152 p. Шаракшинова Н.О. Мифы бурят. Иркутск, 1980, 167 с)

Дүрийн зорилго, зан төрхийг тодорхойлох

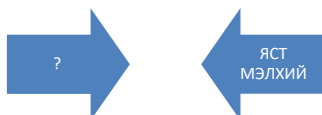
1. Домогт ямар баатрууд гарч байна вэ? Хэн нь хэндээ тушааж, даалгаж байгааг ажиглан, дүрүүдийг эрх мэдлийн зэргээр жагсаана уу.

2. Домгийн баатруудын хэлсэн үг, хийсэн үйлдлийг бүртгэн бичнэ үү.

Дүрүүд	Хэлсэн үг	Хийсэн үйлдэл
Хурмаст		
Шагжамуни		
.....		

3. Домгийн гол баатар хэн бэ? Гол баатрыг ялган танихын тулд дараах асуултад хариулж бичээрэй.
 - А. Дэлхийг бүтээх тухай анхны санаа, шийдвэрийг хэн гаргасан бэ?
 - Б. Тэрхүү санааг нь хэн дэмжиж, үйл хэрэг болгосон бэ?
 - В. Дэлхийг бүтээх үйл хэргийг бүтээхэд саад учруулах гэсэн ямар нэгэн баатрыг домогт үзүүлж байна уу?
4. Домгийн баатруудын зөрчилдөх шалтгаан нь юу вэ? Дэлхийг бүтээхэд саад учруулж буй баатар нь энэ дэлхий тогтохын өмнөх галвын амьтдын нэг гэвэл та нар юу хэлэх вэ?

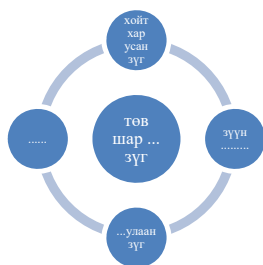

5. Эртний домогт гарч буй бурхдын дүрийг та нар хэрхэн төсөөлж байна вэ? Хурмаст тэнгэр ба Шагжамунийн талаарх төсөөллөө илэрхийлнэ үү. Тэдгээр дүрийн зорилго юу байна вэ?

Орчны дүрслэлийг тайлбарлах

1. Домгийн эхний цогцолборыг дахин уншина уу. Дэлхий ертөнц үүсэхээс өмнөх болон үүссэний дараах төлөв байдлыг хэрхэн үзүүлсэн байна вэ?
2. Эртний домгийн орон, цагийг та нар хэрхэн төсөөлж байна вэ? Домогт үзүүлсэн шиг газар шороо гэж үгүй, нэлий их усан далай байсан бол амьдрал ямар байхыг та нар төсөөлж байна уу?
3. Домгоос зүг чиг, байрлал заасан үгсийг зурж тэмдэглээд, домгийн орныг зураглан үзүүлнэ үү. Ертөнцийн зүг чигийг өнгө, махбодоор хэрхэн нэрлэж буйг бүдүүвч зургаар үзүүлэн, гэрийнхэндээ тайлбарлаж өгөөрэй.

Өгүүлэгдэхүүнийг тодорхойлох

1. “Дэлхий анх тогтсон нь” домогт энэ дэлхийг хэрхэн үүссэн гэж үзүүлсэн байна вэ? Домгийн хэрэг явдлын эхлэл, өрнөл, төгсгөл хэсгийг тодорхойлно уу. Үүний тулд дараах асуултад хариулж бичээрэй.
 - А. Хэрэг явдал хэрхэн эхэлсэн бэ?
 - В. Тэрхүү үйл хэргийг бүтээх замд ямар саад бэрхшээл тулгарсан бэ?
 - В. Тэд саад бэрхшээлийг хэрхэн даван туулсан бэ? Тэдэнд хэн тусалсан бэ?

Уран дүрслэлийн үүрэг, хэрэглээг тодорхойлох

1. Дээрх домогт мэдэхгүй ямар үг хэллэг байна вэ? Түүж бичээд эхийн хам сэдвээс утгыг таамаглаж, дараа нь толь бичгйн утгатай харьцуулна уу.

Эшлэл	Зохиолын хам сэдвийн утга	Толь бичиг дэх үгийн сангийн утга

2. Домгийн бичвэрээс уран дүрслэлийн жишээг түүж бичээд, утгыг тайлбарлана уу.

Эшлэл	Тайлбар
сүүнд ерөм тогтож байгаа юм шиг...	
илбийн нүдээр...	

Зохиолын сэдэв, гол санааг тодорхойлох

1. Дэлхий анх үүссэн тухай домгийн уран сэтгэмжийг ярилцана уу. Домгийн уран сэтгэмж ёсоор дэлхийг хэн бүтээсэн байна вэ?
2. Энэхүү дэлхийг бурхад бүтээсэн хэмээн тайлбарлах эртний домгийн уран сэтгэмжийн цаана ямар санаа оршиж байна вэ? Тус домогт ямар зүй тогтлыг хэрхэн тайлбарлаж байна вэ?
3. Газар дэлхий хэрхэн бүрэлдэн тогтсон талаарх шинжлэх ухааны тайлбарыг судалж, домгийн уран сэтгэмжтэй харьцуулан хэлэлцэнэ үү.

- Домгийн мэдлэгээ ашиглан, шагайгаар “Алаг мэлхий” өрж наадаарай.

Тайлбар. *Ертөнцийн үүслийн тухай домгийн яст мэлхийн дүр нь монголчуудын хувьд дэлхий ертөнцийн загвар, урт нас, бат бэхийн бэлгэдэл болжээ.*

Яст мэлхийн дүр монгол ёс заншилд уламжлан ирсний нэгэн жишээ бол цагаан сарын битүүний үдэш хотлоороо нааддаг “Алаг мэлхий” шагайн наадам билээ.

1-р шат. Алаг мэлхий өрөх

- гурван **хар** шагайгаар **хойд** зүг буюу алаг мэлхийн шээс, **усыг**,
- дөрвөн **улаан** шагайгаар **өмнө** зүг харсан мэлхийн хэл буюу амьсгал **гал**-ыг,
- таван **хөх** юмуу ногоон шагайгаар **зүүн** гар талаас нь цухуйж буй сумны гичэр, **модыг**,
- тав тав, зургаа зургаан шар шагайгаар **шороо, уул, огторгуй, салхи** дөрвийг,
- хоёр **цагаан** шагайгаар **баруун** гар талаас нь цухуйж байгаа сумын **төмөр** зэвийг тус тус орлуулан дүрсэлж өрнө. Энэ мэтчилэн 128 шагайны 92-оор яст мэлхийн толгой, хүзүү, нуруу, шилбэ, сарвуу, нүд, чих, бөөр, зүрх, давсаг, хамар, хошууг дүрсэлнэ.

2-р шат. Дөрвөн бэрх орхиж наадах

- хоёр нүх буувал модыг буюу шороо, уул хоёрын нэгийг,
- зургаан нүх буувал салхи, огторгуй хоёрын нэгийг,
- гурван нүх буувал усыг,
- дөрвөн нүх буувал мэлхийн хэл (амьсгал)-ийг авна.
Дараагийн орхилтоороо мэлхийн бие эрхтнээс авч наадна. Тухайлбал
- нэг нүх буувал зүрх, давсгийн нэгийг,
- хоёр нүх буувал нүд, чих, бөөр, хамар, хошуу, хүзүүний үсний аль нэгийг,
- гурван нүх буувал толгойг,
- дөрвөн нүх буувал 4 шилбийн нэгийг,
- таван нүх буувал сарвууны аль нэгийг,
- зургаан нүх буувал зургаан нурууны аль нэг буюу хүзүүний зургаан шагайг тус тус авна

АМЬТАН, УРГАМЛЫН ДОМОГ

Уншихын өмнө

Хүүхдүүд ээ! Дараах зурагт юуг дүрслэн үзүүлсэн байна вэ? Орчны зураглалд байгалийн ямар дүрийг тодотгож, ямар өнгө зохистой үзүүлсэн байна вэ?

“Эрдэнийн зүйлээр бөөлжөөд байдаг эрүү цагаан хулгана нэгэн жил ээ” гэж эхлээд арван хоёр жилийн амьтдыг тус бүрд нь магтан дуулдаг магтаалыг санаж байна уу?

- Чи ямар жилтэй вэ?

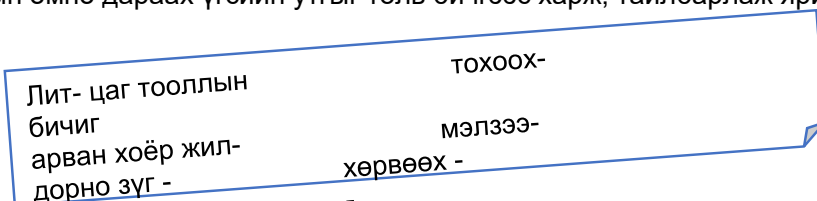
- Хулгана хэрхэн арван хоёр жилийг ахлах болсон тухай дараах домгийг уншина уу.

△ Camel leather 23 x 23 cm

П.Батжав. Тэмээ. Арьсан урлал.

Уншихын өмнө дараах үгсийн утгыг толь бичгээс харж, тайлбарлаж ярилцаарай.

ТЭМЭЭ ҮНСЭНД ХӨРВӨӨХ БОЛСНЫ УЧИР

(Домог)

Урьд цагт монгол литийн арван хоёр жилд адгуусан амьтдын нэр өгч байхдаа Бурхан арван нэгэн амьтны нэрсийг шулуухан тохоогоод, “Арван хоёр жилийн хамгийн эхний жилд ямар амьтны нэр өгөх вэ?” гэтэл тэмээ хулгана хоёр нэрээ оруулж, арван хоёр жилд багтахаар булаалджээ. Бурхан аль алиныг гомдоохгүйн тулд “Өөрсдөө шийд” гэж айлджээ.

Тэр хоёр маргааш өглөөний мандах нарны туяаг хэн түрүүлж үзсэн нь арван хоёр жилийн түрүүчид тохоогдохоор болж, мэлзээ тогтоосон ажээ. Тэмээ нар гарах дорно зүг харж, нар гарахыг хүлээж зогсов. Хулгана тэмээний бөхөн дээр гарч, баруун зүг харан, цаг ямагт уулын оройг ширтэж байв. Тэгж байтал нар гарах цаг болж, ургах нарны анхны туяа баруун уулын оройд туссанд хулгана нарны гэрлийг түрүүлж хараад, “Нар гарлаа” гэж хашхирчээ. Тэмээ мэлзээгээ алдсандаа уурлан, хулганыг дэвсэж алах гэж ухасхийтэл хулгана овоолоостой үнсэн доогуур гүйн орж, амь хоргодож гэнэ. Тэр цагаас хойш тэмээ үнс асгасан газар харагдах бүрт өнөөх өстөн дайсан хулганыг бяц дарах санаатай үнсийг дэвсэлж, хөрвөөдөг болсон гэнэ.

Ингээд хулгана арван хоёр жилд багтаж, тэмээ хасагдах болсон гэнэ. Тэмээ арван хоёр жилд багтаагүй боловч арван хоёр жилд багтсан бүх амьтны шинжийг цөмийг биедээ агуулсан байдаг гэнэ. Уг шинж нь:

1. Хулгана чихтэй
2. Үхэр гэдэстэй
3. Бар тавагтай

4. Туулай хамартай
5. Луу биетэй
6. Могой нүдтэй
7. Морин дэлтэй
8. Хонин ноостой
9. Мичин бөхтэй
10. Тахиа ерөвлөгтэй
11. Нохой гуятай
12. Гахай сүүлтэй гэнэ.

(Монгол ардын үлгэр. УБ., 1982, 35 дугаар тал)

Сэдэв, гол санааг тодорхойлох

1. Мандах нарны туяаг уралдаж харсан нэг нь арван хоёр жилд орох энэ мэлзээ нь та нарын бодлоор, хэр шударга арга байсан бэ? Таны бодлоор тэмээ хулганатай мэлзээ тогтохдоо юуг дутуу бодсон бэ?
2. Домгийн арван хоёр жилийг ертөнцийн үүслийн домгоос танин мэдсэн таван махбодоор үржүүлбэл ямар тоо гарах вэ?

12 x 5 = ?

Дорно дахины ард түмнүүд жарны тоололтой. Жарны тоолол ёсоор монголчууд цагаан сарын баяр буюу жилийн эхний өдрийг тэмдэглэж, өвөө эмээ, аав ээж, ахан дүүстэйгээ золгон баярладаг уламжлалтай. Дараах загвар үзүүлэнг харьцуулан ажиглаж, жарны тооллын зүй тогтлыг тодруулна уу.

3. Хойт хар усан зүгт арван жилийн ямар амьтан байрлаж байна вэ? Тойргийг монгол гэрийн орон зай гэж төсөөлөөд, хойт зүгээс эхлэн, нар зөв тойруулан арван хоёр жилийн амьтад гэрийн аль зүгт байрлаж байгааг нэрлэнэ үү.
4. Энэхүү домгоор дамжуулж өвөг дээдэс маань хойч үедээ юуг мэдүүлэхийг зорьсон гэж бодож байна вэ? Домгийн гол утга санааг эргэцүүлэн хэлэлцэнэ үү.

Өгүүлэгдэхүүнийг тодорхойлох

1. "Тэмээ үнсэнд хөрвөөх болсны учир" домгийн хэрэг явдлын эхлэл, гол, төгсгөл хэсгийг ялгана уу.

Ялгахдаа:

Эхлэл

1. Бурхан 12 жилд орох амьтныг оноосон
2. Бурхан... асуусан
3. Хулгана, тэмээ хоёр....
4.

Гол

1. Ямар мэлзээ тогтоосон бэ?
2. Хоёр амьтны хоорондын зөрчлийг ажиглаарай.
3. Тэмээ яагаад үнсэнд хөрвөөх болов?

Төгсгөл

1. Тэмээний онцлог шинжийг дурдаарай.

2. Домгийн хэрэг явдал хэрхэн эхэлсэн бэ? Хэрэг явдлын шалтгаан болсон гол зөрчлийг тодорхойлно уу.

Үзэл бодлоо илэрхийлэх

1. Хэрвээ та тэмээний оронд байсан бол мэлзээ тогтохдоо чухам юуг нарийвчлан тохиролцох байсан бэ?
2. Мандах нарны туяаг хэн эхэлж харсан нь арван хоёр жилд орох мэлзээнд хулганад ялагдсан тэмээний домгоос та нар юуг тусган авч байна вэ ?

**Дүрийн зорилго эсвэл, зан төрхийг тодорхойлох
Сонгон ажиллана уу.**

Дүрийн зан төрхийг тодорхойлох Хосоороо ажиллах дасгал		Дүрийн зорилгыг тодорхойлох Багаараа ажиллах дасгал	
Сонгосон дүр		Сонгосон дүр	
Дүрийн дотоод бодол, хэлсэн үг нь юу байв?		Дүрийн зорилго	
Дүрийн хийсэн үйлдэл нь юу байв?		Зорилгодоо хэрхэн хүрэв?	
Дүрийн бодол, хэлсэн үг, хийсэн үйлдлээс зан төрхийг тодорхойлоорой.		Зорилгодоо хүрэх арга нь зөв байсан эсэхийг дүгнээрэй.	

1. Сорилт мэлзээний өмнө тулгарсан тэмээ хулгана хоёрын адил болон ялгаатай талыг тодруулна уу. Тэд ямар шинжээрээ хэрхэн эсрэгцэж байна вэ?

2. Домогт тэмээг хулганад мэлзээгээ алдсанаар үзүүлсэн нь тэмээний ямар шинжийг тодруулж үзүүлэх зорилготой вэ? Хулгана тэмээ хоёрын илрүүлж буй зан чанарыг бүртгэн харьцуулна уу. Тэмээнд ямар зан чанар дутагдсанаас арван хоёр жилд багтаагүй вэ?

Дүрүүд	Илрүүлж буй зан чанар	Дутагдаж буй зан чанар
Тэмээ		
Хулгана		

3. Энэ домогт Бурханы дүр ямар үүрэгтэй гарч байна вэ? Түүний шийдвэрийг шүүн хэлэлцэнэ үү.

Орчны дүрслэлийг тайлбарлах

1. Мандах нарыг түрүүлж харах мэлзээ болж буй орон болон цагийн талаар та нар хэрхэн төсөөлж байна вэ?
2. Домгоос цагийн утгатай үгсийг түүж бичээд тайлбарлана уу

	Эшлэл	Тайлбар
Цаг	Урьд цаг	
	нар гарах цаг болж	

Уран дүрслэлийн үүрэг, хэрэглээг тодорхойлох

1. Тэмээнд арван хоёр жилийн амьтны ямар ямар шинжүүд байдаг гэж домогт нэрлэсэн бэ? Эдгээр нь гадаад шинжийг тоочиж байна уу, дотоод шинжийг илэрхийлж байна уу? Дараах үгсийг тайлбарлана уу.

Эшлэл	Тайлбар
Таваг	
Дэл	
Өрөвлөг	

2. Домогт уран дүрслэлийн ямар аргыг хэрэглэсэн байна вэ?

Эшлэл	Тайлбарлахдаа
Морин дэлтэй	Юуг юутай адилтгасан бэ? Ямар шинжээр нь адилтгасан бэ?
Тахиа өрөвлөгтэй	
...	

СОЁЛЫН ҮҮСЛИЙН ДОМОГ

Уншихын өмнө:

- Хүүхдүүд ээ, хүн төрөлхтний соёлын нэгэн чухал хэсэг нь хөгжим юм. Үндэстэн бүр өөрийн аж амьдралын ая хэмнэлийг илэрхийлэх олон янзын хөгжмийн зэмсгийг бүтээж иржээ. Та нарын бодлоор хөгжим анх хэрхэн үүссэн бол? Төсөөлөн бодно уу.
- Жигүүрт мориныхоо үхэлд гашуудан морин хуурыг бүтээсэн Хөхөө Намжилын тухай домгийг та нар санаж байна уу? Хуур хөгжим хэрхэн үүссэн тухай өөр нэгэн уран сэтгэмжээр баялаг домгийг уншицгаая.
- Эртний монголчуудын уран сэтгэмжээрээ ургуулан зохиосон домгийг уншихын өмнө дараах үг хэллэгтэй танилцана уу.

Үг хэллэг	Тайлбар
Икэл	Ойрад монголчууд морин хуурыг икэл гэдэг.
Товшуур	Тууль хайлахад хэрэглэдэг нэгэн зүйл хөгжмийн зэмсэг
Маар	Хуурын чавхдсыг өргөж буй жижиг хөндлөн мод
Тууль	Баатарлаг хэрэг явдлыг аялгуулан өгүүлдэг аман яруу найргийн нэгэн зүйл

Хуур хөгжим үүссэн домог
(Домог)

Хувилбар 1

Бурхан багш ээжийгээ алдаад уй гашуу болж суухдаа гуниж гутсан сэтгэлээ сэргээх нэг юм гаргах сан гэж бодоод хуур гэдэг юмыг хийх болжээ. Тэгсэн тэр нь ер олигтой юм болж өгсөнгүй, аргаа бараад нэг зурхайчид очиж учир явдлаа хэлсэнд:

- Аа, чи мод дөрвөлжлөөд, могойн арьсаар гадарлаад морины сүүлээр хялгаслаад, махир модоор онь хийвэл хуур гэдэг юм болно доо гэж хэлжээ.

Хэлсэн ёсоор нь мод дөрвөлжлөөд, могойн арьсаар гадарлаад морины сүүлээр хялгаслаад, махир модоор онь хийгээд дуу гаргах гэсэн чинь хяхарч чахраад л санаанд нь хүрсэнгүй. Тэгэхлээр нь нөгөө зурхайчдаа эргэж очоод:

- Хуур хийсэн чинь эвтэй, аятай дуу гарахгүй юм. Яах вэ? гэсэнд:
- Ээжийг чинь авснаараа энийг чөтгөр хэлж өгөх биз гэж хэлжээ.

Чөтгөрт очоод:

- Ээжийгээ алдаад гуниж гутаж суухдаа сэтгэлээ сэргээх гэж хуур гэдэг юм хийсэн чинь хяхарч чахраад байх юм. Яавал сайхан дуутай болгох вэ? гэсэнд Чөтгөр:

- Шар хээрийн хялгас л дутаа биз

Шар харгайн давирхай дутаа л биз гэж хэлжээ.

Тэр ёсоор хуурынхаа хялгасанд модны давирхай түрхсэнд үнэхээр сайхан дуу гарч энэ цагаас хойш хуур гэдэг хөгжим гарсан гэнэ.

Д.Цэрэнсодном Монгол ардын домог үлгэр, УБ., 1989, 167 дугаар тал

Хувилбар 2

Иклийг ч гэсэн, товшуурыг ч гэсэн Шуламс эхэлж хийсэн байгаа юм. Иклийг хийчээд, харгайн давирхай түрхээд дуугаргасанд энэ хуур их чанга дуутай, чахтнаад, үг хэл огт орж ирэхгүй байжээ. Тэгээд Шуламс Бурханаас очиж асуусан гэнэ. Шуламс:

- Би нэг хуур хийлээ. Хийсэн хуур маань их дуутай болчихлоо. Дуу нь хэтэрхий, үг хэл муутай. Үүний дууг яавал багасгах арга байх вэ? гэж асуудаг юм байж. Тэгэхэд Бурхан багш хэлсэн байгаа юм.

- Аа, чи давирхай их түрхсэн байна л даа, бохь бага түрхсэн байх, ингээд дуу нь ихдэж байгаа юм гэсэнд "Давирхай их түрхчихвэл хэлгүй их дуутай болдог юм байна" гэж мэдээд, давирхайг хусаж арилгаад, бохийг түрхсэн байгаа юм. Тэгээд тэр хуур цэвэр дуутай, хэллэг сайтай болжээ. Гэхдээ энэ хуурыг Бурхан өөрийн нэрээр хүнд бэлэглэн өгчээ.

Тэгэхээр нь товшуур гэдэг хөгжмийг Шуламс хийжээ. Товшуурыг хийгээд цохихлоор царгиад бас л хэл ам орохгүй байсанд “Энэ явал хэл орох вэ? гэж бодоод Шуламс Бурханаас очиж асуужээ.Шуламс:

- Би товшуур гэдэг хөгжим хийлээ. Миний товшуур хөгжим дуу ихтэй гэж бас бэрх боллоо. Жаахан дуу багатай болгох арга байна уу? гэсэнд Бурхан:
- Аа, чи одоо маараа их өндөр хийсэн байна. Маараа намсга гэж хэлжээ. Шуламс буцаж ирээд маараа намсгаж тавьсан, тэгээд товшуур бий болсон. Бурхан багш товшуур гэдэг хөгжмийг Шуламс хийсэн учраас тэр Шуламсын үйлсийг тасалж, дайг нь дарж явах учиртай гээд тууль хэмээх зүйлийг хайлдаг энэ заншилд нь заншуулж гаргасан гэнэ.

С.Дулам “Монгол домог зүйн дүр. 2009, 275 дугаар тал

Зохиолын үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлах

1. Домогт мэдэхгүй ямар үг хэллэг байна вэ? Дараах үгсийн утгыг хам сэдвээс тодруулна. Дараа нь толь бичгийн тайлбартай харьцуулна уу.

Танил бус үг	Толь бичгийн тайлбар	Хам сэдвийн утга	Ямар утгыг тодруулах гэж энэ үгийг хэрэглэсэн бол?
харгай			
Бохь			
давирхай			
Мэдэхгүй үгээ тэмдэглэнэ үү.			

Өгүүлэгдэхүүнийг тодорхойлох

1. Хуур хөгжим үүссэн тухай домгийн хоёр хувилбарын эхлэл, өрнөл, төгсгөл хэсгийг тус тус тодорхойлно уу. Үүний тулд дараах асуултад хариулж бичээрэй.
 - А. Хуурыг бүтээх санаа ба шийдвэрийг хэн гаргасан бэ?
 - Б. Тэр санаагаа хэрэгжүүлэх замд ямар саад бэрхшээл тулгарсан бэ?
 - В. Саад бэрхшээлийг хэрхэн даван туулсан бэ? Тэдэнд хэн, юу тусалсан бэ?

1. Домгийн хоёр хувилбарын ялгааг тодорхойлно уу. Үүний тулд дараах асуултад хариулж бичээрэй.
 - А. Хүнийг бүтээх үйл хэргийг эсэргүүцсэн юм уу, эсвэл саад учруулсан ямар нэгэн баатрыг домогт үзүүлж байна уу?

Дүрийн зорилго, зан төрхийг тодорхойлох

1. Домгийн хоёр хувилбарт ямар ямар дүрүүд гарч байна вэ?
2. Бурхан багш юуны учир хуур хийхээр болов? Эхний өгүүлбэрийг уншаад, Бурхан багшийн тухай юу бодов?

3. Хуураа хийхийн тулд ямар зорилго тавив? Түүний зорилгыг хэр зөв гэж бодож байна?
4. Зорилгодоо хүрэхийн тулд юу бодов? Юу хийв? Тэр шантарсан уу?
5. Бурхан багш болон чөтгөрийн гадаад төрхийг төсөөлөн яриарай. Чөтгөрийн “Шар хээрийн хялгас л дутаа биз Шар харгайн давирхай дутаа л биз” гэж хэлэхдээ ямар төрх байдалтай байсан бол?

Домгийн сэдэв, гол санааг тодорхойлох

1. Хуур хөгжим үүссэн тухай дээрх домогт, хуурын үүслийг Бурхан багшийн эхээ алдсантай холбон тайлбарласан эртний домгийн уран сэтгэмжийн цаана ямар санаа оршиж байна вэ? Үүгээрээ аялгуу хөгжмийн үүргийг хэрхэн төсөөлж байна вэ?
2. Энэ домог нь хуур хөгжмийг хийх аргын талаар бидэнд юуг таниулж байна вэ?.

Өөрийгөө хөгжүүлэх

Даалгаврыг сонгон гүйцэтгэнэ үү.

А. Монголчууд баяр ёслол, найр хуримыг морин хуурын аялгуугаар эхлүүлдгийн утга учир болон хуур хөгжмийн соёлыг өвөө эмээгээсээ, цахим сүлжээнээс сурвалжлан судална уу. Морин хуур юм уу, өөрийн дуртай аль нэгэн хөгжмийн зэмсгээр тоглож сураарай.

Б. Усны урсгал, салхины исгэрэлт, ойн шуугиан, шувуудын жиргээ, морин төвөргөөн гээд биднийг хүрээлэн буй орчинд хөгжим эгшиглэсээр байдаг. Орчин тойрноосоо хэмнэл аялгууг сонсож мэдрэхийг хичээнэ үү.

В. Үнэндээ та нар ч хөгжим бүтээж чадна. Оролдоод үзээрэй. Янз бүрийн хэлбэр хэмжээтэй мод, чулуу, төмөр, шаазан, хялгас, утас зэргийг ашиглан ямар хөгжим бүтээж болохыг туршаарай.

НОМ УНШЛАГАД УРИХУЙ

Хүүхдүүд ээ. Д.Цэрэнсодномын эмхэтгэн хэвлүүлсэн “Монгол ардын домог үлгэр” (1989) номын 47-48 дугаар талаас “Эрхий мэргэн” домгийг уншаад, нөхдөдөө ярьж өгөөрэй.

ХЭРХЭН СУРАЛЦСАНАА ДҮГНЭЭ.

1. Уншсан эртний домгуудаа дараах хүснэгт, бүдүүвчид харьцуулан дүгнэж бичээрэй.

Эртний домог	Дэлхий анх тогтсон нь	Хүн нүцгэн, нохой үстэй болсны учир	Тэмээ үнсэнд хөрвөөх болсны учир	Хуур хөгжим үүссэн нь
Ертөнцийн үүслийн домог				
Хүний үүслийн домог				Ф
Амьтан ургамлын домог				
Соёлын үүслийн домог				

2. Дараах мэдээллийг уншаад, ойлгосноо бусдадаа илэрхийлж ярина уу.

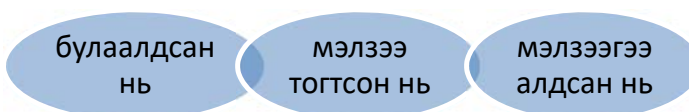
Эртний домгийн төрөл зүйлийн онцлог

- Сэдэв, агуулга нь сав шим ертөнц, наран, саран, одон эрхэс, хүн, амьтан, ургамлын үүсэл хийгээд соёлын үүслийг уран сэтгэмжээр ургуулан тайлбарласан байна.
- Утга санаа нь юмс үзэгдлийн үүслийг тэнгэр бурхдын санаа, бүтээл туурвил гэж тайлбарлах шинжтэй байна.
- Үг хэл нь ардын ярианы хэл найруулгатай, хүүрнэл аястай байна.
- Орон нь ерөнхий нэгэн орон байна.
- Цаг нь эрт урьд цагт буюу “газрын өр сая тогтож, галын хүй сая улайж байхад” гэхчлэн ертөнц үүслийн эхин тэг цагт байна.
- Дүрүүд нь “Бурхан”, “Чөтгөр” гэсэн туурвигч баатрууд, эсвэл Хурмаст, Шагжамуни гэх мэт бурхад байна. Зарим домогт хүний дүр гаравч тэр нь голдуу харваач баатар байна.

ЯРИХ-СОНСОХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛЬЕ.

Зохиолын үг хэллэг, уран дүрслэлийг ашиглан, бусдын сонирхлыг татахаар үйл явдлыг ойлгомжтой ярих

1. Тэмээ үнсэнд хөрвөөх болсны учир” домгийг дүүдээ ярьж өгөөрэй. Үүний тулд дараах бүдүүвчийг ашиглаарай

НЭГЖ ХИЧЭЭЛ №3

Сэдэв: МОНГОЛ АРДЫН ДОМОГ.

Эзэмших чадвар:

Унших чадвар	Ярих-сонсох чадвар	Бичих чадвар
<ol style="list-style-type: none"> 1. Зохиолыг мэдэрч ойлгох, Зохиолчийн үг сонголтын шалтгааныг тайлбарлах 2. Сэдэв, гол санааг тодорхойлох 3. Өгүүлэгдэхүүнийг тодорхойлох 4. Дүрийн зорилго, зан төрхийг тайлбарлах 5. Орчны дүрслэлийг тайлбарлах 6. Уран дүрслэлийн үүрэг, хэрэглээг тодорхойлох 	<p>Зохиолын үг хэллэг, уран дүрслэлийг ашиглан, бусдын сонирхлыг татахаар үйл явдлыг ойлгомжтой ярих</p>	<p>Уншсан зохиолын үйл явдлыг дүрийн үйлдэл, гол санаагаар товчилж бичих</p>

АМЬТНЫ ҮЛГЭР

Уншихын өмнө:

- Үлгэрийн нэрийг уншаад, дараах асуултын дагуу санал бодлоо солилцоорой.
- Үнэг, чоно болон бусад амьтдын тухай өөр ямар үлгэрийг та нар мэдэх вэ? Дараах номын чимэг зургийг хараад, бага ангидаа уншсан үлгэрүүдээ сэргээн ярилцана уу.

АРГАТ УЛААН ҮНЭГ (Үлгэр)

Эрт урьд цагт нэг хоосон ядуу хүү оготно, зурманд урхи, тор зүүж, түүгээрээ амьдардаг байжээ. Тэгээд нэг өнөөдөр оготно, зурам агнаж яваад түр амран сууж байтал гэнэт нэг улаан үнэг хар гүйхээрээ давхиж ирээд, тэр хүүгийн хормой доогуур шурган орж,

- За, намайг хөөж яваа олон морьтой хүн хүрч ирээд, “Үнэг хаачив?” гэж асуувал “Аль хэдийн тэр хамар дээгүүр даваад явчихсан” гэж хэлээрэй гээд хүүгийн хормой доогуур улам нуугдан оров гэнэ.

Гэтэл түүнийг хөөсөн бололтой буу, саадаг агссан олон морьтон хойноос нь давхин ирж, нөгөө хүүгээс,

- Нэг том улаан үнэг хаачив, түүнийг харав уу гэж асуухад нь хүү үнэгний хэлсэн ёсоор,

- Нэг үнэг аль хэдийн тэр хамар дээгүүр даваад явчихсан. Одоохон явбал гүйцнэ гэхэд тэр улсууд мориныхоо амыг ч татаж завдалгүй, тэр чигээрээ үнэгний хойноос давхин явцгаав гэнэ.

Нөгөө хүүг босоод явахад үнэг ийнхүү хэлж гэнэ.

- За, та миний амийг аргагүй аварлаа. Харин ачийг танд заавал хариулах болно. Гэхдээ таны аж амьдрал хэр зэрэг билээ? гэж асуухад нь өнөөх хүү,

- Би оготно, зурамхан урхи тороор барьж амь зуудаг хүн гэж үнэн байдлаа хэлж гэнэ. Үнэг,

- Одоо үед оготно зурам ч юу базаах вэ дээ. Харин чонын арьс л их үнэтэй шүү дээ. Иймд чоно алж, арьсыг нь цай тамхи, янз бүрийн юмнаас худалдах уу гэхэд хүү,

- Тэр ямар зүг байх вэ? Харин миний муу урхинд орж, надад алагдах тийм чоно хаанаас байх вэ дээ гэж хэлэхэд нь

- Та наад бүсэндээ байгаа хонхыг миний хүзүүнд зүүж өгнө үү гэж гуйхад нь хүү бүсэндээ байсан хонхыг тэр үнэгний хүзүүнд зүүж өгчээ.

Үнэг тэр өдрөө цаашаа давхиад янз бүрийн араатан амьтдын дэргэдүүр явж байтал чоно дайралдаад,

- Үнэг, чи энэ хөөрхөн юм хаанаас олоод зүүхээ вэ? Наадах чинь яадаг юм бэ? гэж асуухад нь үнэг,

- Энэ юмыг олоход тийм төвөгтэй биш. Энэ булгийн мөсөн дээр өдөр шөнө хоёр оцойгоод суухаар нэг өвгөн хүрч ирээд, хүзүүнд зүүгээд өгдөг юм гэжээ.

- Намайг оцойгоод суувал зүүж өгөх болов уу? гэж асуухад нь

- Надад өгсөн юм. Танд өгөлгүй яах вэ гэж үнэг хэлжээ.

Чоно хүзүүндээ хонх олж зүүхээр,

- Тэр булаг чинь чухам хаана байдаг юм бэ? гэж лавлан асууж үлджээ.

Үнэг ийнхүү чононд хэлснийхээ дараа хүүд хүрч ирээд,

- За хө, маргааш өглөө энэ булгийн мөсөн дээр нэг чоно бөгсөөрөө наалдчихсан байх вий. Түүнийг очиж цохиж алаад, арьсыг нь авч, цай, тамхи, идэж уух юмнаас өгөөрэй гэж хэлээд явжээ.

Хүү маргааш өглөө нь “Юу магад вэ” гэж бодоод, булгийн наахна мод бариад очтол, нээрэн булгийн мөсөн дээр нэг чоно оцойгоод сууж байхыг хараад, түргэн түргэн алхалсаар очиход нь тэр чоно “Миний хүзүүнд хонх зүүж өгөх хүн ирж яваа юм болов уу” гэж санаснаа цааш зугтаах гээд ухасхийтэл бөгс нь мөсөнд наалдчихсан байжээ. Тэгэхийн хооронд хүү түүнийг цохиж алаад, чонынхоо арьсыг худалдаж, цай, идэж уух юмнаас өгч гэнэ...

(Монгол ардын үлгэр. Эмхэтгэсэн Д.Цэрэнсодном, УБ., 1982, 59-60 дугаар тал)

Өгүүлэгдэхүүнийг тодорхойлох

1. “Аргат улаан үнэг” үлгэрийн үйл явдлын эхлэл, гол, төгсгөл хэсгийг тодорхойлно уу.

2. Зохиолын зөрчлийг тодорхойлно уу. Үүний тулд дараах асуултад хариулж бичээрэй.

А. Үнэгний хийж байгаа үйлийг эсэргүүцсэн юм уу, эсвэл саад учруулсан ямар нэгэн баатрыг үлгэрт үзүүлж байна уу?

Б. Үнэг болон түүнийг авлах гэсэн морьтнуудын хооронд, эсвэл чоно үнэг хоёрын хооронд ямар зөрчил байна вэ? Эндээс үндэслээд үлгэрийн зөрчлийг тодорхойлоорой.

Дүрийн зорилго, зан төрхийг тодорхойлох

1. Тус үлгэрт гарч буй амьтны дүрүүдийг нэрлэ.

2. Үнэг чоно хоёрын дүрийг харьцуулж, адил ба ялгаатай талыг тодруулаарай.

3. Үнэг ямар зан төрхтэй учраас үнэгний заль мэхэнд автахад хүрэв? Чонын хэлсэн үг, хийсэн үйлдлээс үндэслэн чонын зан чанарыг тодруулаарай.

Орчны дүрслэлийг тайлбарлах

1. Үлгэрийн үйл явдал өрнөж буй газар орон, цагийг тодруулах ямар нэгэн мэдээлэл үлгэрт байна уу?
2. Үнэг юуг тооцож, чоныг мөсөн дээр аваачсан бэ? Мөсөн дээр үйл явдлыг өрнүүлснээрээ үнэгний ямар зан чанарыг тодруулж байна вэ?

Гол санааг тодорхойлох

4. Тус үлгэр нь хэдэн хэсгээс бүрдэж байна вэ?
5. Үлгэрийн хэсэг тус бүрийн утгад тохирох зүйр цэцэн үгийг хэлнэ үү.

Тусган хүлээж авах, сэтгэгдэл мэдрэмжээ илэрхийлэх

1. Хэрвээ та нар чонын оронд байсан бол яах байсан бэ?
2. Үлгэрт үнэгний заль мэхийг зөвтгөж байна уу? Аль эсвэл?

БИЧИХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛБЕ.

Уншсан зохиолын үйл явдлыг дүрийн үйлдэл, гол санаагаар товчилж бичих

1. Үлгэрийн өгүүлэгдэхүүнээс суралцан, үнэгний тухай үлгэр зохиоцгооё.
2. Үлгэрийн дүрүүдээ сонгоорой. Үлгэрт сонгосон амьтдынхаа харилцан яриа хийгээд зан төрхийг хэрхэн гаргах вэ? Бодоорой.

А. Үнэг туулай хоёр Б. Үнэг оготно хоёр В. Үнэг арслан хоёр

Алхам 1. Бичихийн тулд баг болцгоож, төсөөлөн ярьцгаая.

Охидын баг

Сонгосон дүр нь юу бодсон бол?

Хөвгүүдийн баг

Сонгосон дүр нь хэнд юу хэлсэн бол?

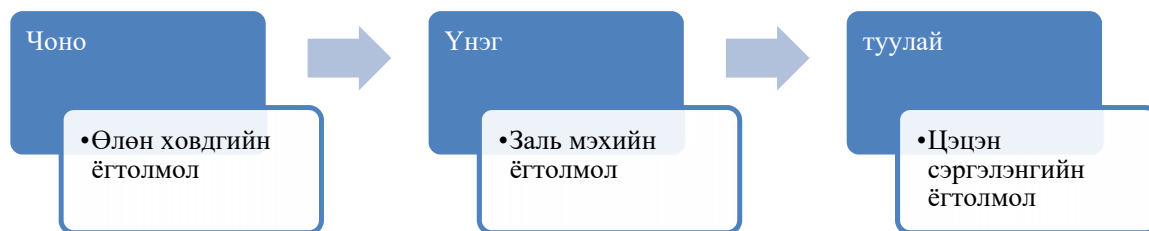
Ямар дүр нэмэх вэ? Хэлэлцээрэй.
Яагаад ийм дүр сонгосноо илтгээрэй.
Сонгосон дүрийнхээ зан төрхийг төсөөлөн ярилцаарай.

Сонгосон дүр нь ямар ямар үйлдэл хийсэн бол?

Алхам 2. Бичиж туршъя.

1. Төсөөлөн ярилцсан дүрээ зохиолын аль хэсэгт нэмэхээ шийдээрэй.
2. Дүрийн харилцан яриа, хэлсэн үг, хийсэн үйлдэл, бодсон бодлыг ноороглон бичээрэй.
3. Бичсэнээ хянаж, засаарай. Засахдаа дугаар хуудсанд байгаа шалгуурыг хэрэглэнэ үү.
4. Дахин сийрүүлж бичээрэй.
5. Бусдадаа уншин, зөвлөгөө аваарай.
6. Бичихдээ дараах мэдээлэл, бүдүүвчийг судлаарай.

Амьтны үлгэр. Адгуус амьтан хүний хэл яриа, явдал, бодол санаа, зан чанарыг шилжүүлж тодорхой учир шалтгааны дагуу үйл явдлыг өрнүүлэхдээ үлгэрийн өгүүлэгч-баатар буюу хөтлөгч нь зөвхөн амьтан байдаг үлгэрийн нэгэн зүйлийг адгуус амьтны үлгэр гэнэ. Монгол үлгэрийн адгуус амьтад нь хүний зан чанарын ямар нэгэн талыг ёгтлон төлөөлж байдаг.

ШИДЭТ ҮЛГЭР

Уншихын өмнө:

- Хүүхдүүд ээ, та нар дараах үлгэрийг уншихдаа ямар шидэт зүйлс гарч буйг анхааран уншаарай.
- Үлгэрийн үйл явдлыг утгаат хэсгүүдэд хувааж, хэсэг тус бүрт гарчиг өгнө үү.

Н.Содном. Номын чимэг зураг, 1990 он

ХААНЫ ХҮҮ ГОМБО, ХАРЦЫН ХҮҮ ГОНГОР (Үлгэр)

Эрт урьд цагт нэг хааны хүү, харцын хүү хоёр их дотно үерхэж байжээ. Хааны хүүг Гомбо гэдэг, харцын хүүг Гонгор гэдэг байжээ. Харцын хүү Гонгорын эцэг эхээсээ өнчин хоцорчээ.

Тэгээд нэг өдөр Гомбодоо хэлсэн нь:

-За найз минь, одоо надад санаж сарвайх эцэг эх үгүй, гон бие гозон толгой боллоо. Харь газар явж, юм үзэж, эрдэм ном суръя гэжээ. Гэтэл хааны хүү Гомбо:

-Зовбол хамт зовно биз, жаргавал хамт жаргана биз. Ямар боловч би чамтай хамт явна гээд хоёулаа хамт явж гэнэ.

Тэгээд хоёулаа хамт явж гэнэ. Олон хоног явж ядраад, нэгэн модны сүүдэрт хэвтээд, хоёул унтжээ. Хааны хүү есөн хэл мэддэг эрдэм сурсан байжээ. Гомбо түрүүлж сэрээд байтал баруун талаас нэг хэрээ, зүүн талаас нэг хэрээ нисэж ирээд, тэр хоёрын сүүдэрт нь унтаж байсан модон дээр сууж гэнэ. Тэгээд үзэж дуулснаа нэгэндээ хэлж, “Энэ зүүнтээ долоон чөтгөр эрдэнийн таяг булаацалдаад хэн нь ч авч чадахгүй байна. Түүнийг яаж авах вэ?” гэлцжээ.

Энэ үгийг сонссон Гомбо, Гонгорыгоо дагуулан тэр зүг явжээ. Замд нэг ханын модны хугархай тааралдахад түүнийг авч, цааш явсаар эрдэнийн таяг булаалдан байсан долоон чөтгөр дээр очжээ. Гомбо тэднээс:

- Та нар ямар юмаа ингэж булаацалдаа вэ? гэж асуухад чөтгөрүүд,

- Бид эрдэнийн таяг олоод түүнийг булаацалдаад хэн нь ч авч чадахгүй байна гэжээ. -

- Ингэж булаацалдаад байвал та нарын хэн нь ч авч чадахгүй. Та нар уралдаад ирцгээ.

Хэн түрүүлсэнд чинь тэр таягийг чинь өгье! гэж хааны хүү хэлжээ. Чөтгөрүүд зөвшөөрч, уралдаж ирэхэд нь түрүүлсэн чөтгөрт нөгөө ханын модоо бариулчхаад яваад өгчээ.

Хоёр хүү буцаж ирээд модныхоо дор унтаад өглөө сэрсэн чинь том сайхан гэр дүүрэн эд баялаг, гадаа нь таван хошуу мал багширч байжээ. Энэ бол эрдэнийн таягны ид шид байжээ.

Мөн нэгэн өдөр нөгөө хоёр хэрээ баруун зүүн талаас нисэж ирээд, модон дээр суужээ. Тэгээд “Нөгөө долоон чөтгөр чинь өнөөдөр эрдэнийн шаахай булаацалдаад байна” гэж нэгэндээ хэлжээ. Энэ үгийг сонссон Гомбо, Гонгорыгоо дагуулан тэр зүг явжээ. Замдаа нэг айлын нутаг дээр байсан гутлын зулгийг аваад, цааш явсаар долоон чөтгөр дээр очжээ. За та нар чинь юу гэгчийг булаалдаад байгаа юм бэ? гэж асуувал,

- Бид эрдэнийн шаахай олоод түүнийгээ булаацалдаад хэн нь ч авч чадахгүй байна гэжээ.
- Тэгвэл та нар уралдаад ир. Түрүүлж ирсэн нь шаахайгаа ав гэхэд долоон чөтгөр зөвшөөрч уралдахаар явжээ. Түрүүлж ирсэн чөтгөрт гутлынхаа зулгийг атгуулчхаад яваад өгчээ.

Хэд хоногийн дараа нөгөө хоёр хэрээ мөн л баруун ба зүүнээс ирээд “Нөгөө долоон чөтгөр чинь өнөөдөр далдын хар малгай булаацалдаад хэн нь ч авах аргаа олохгүй байна” гэжээ. Үүнийг дуулсан Гомбо, Гонгорыгоо дагуулан тэр зүг явжээ. Замд нь нэг муу тоорцог хэвтсэнийг аваад явжээ. Цааш яваад долоон чөтгөр дээр очиход нээрээ нэг малгай булаалдаж байжээ. За та нар бас юугаа булаалдаа вэ? гэж асуувал,

- Бид далдын хар малгай гэдгийг булаацалдаад хэн нь ч авч чадахгүй байна гэжээ.
- Та нар яваад уралдаад ир. Түрүүлсэнд чинь өгье гэхэд долоон чөтгөр зөвшөөрч уралдахаар явжээ. Түрүүлж ирсэн чөтгөрийн толгой дээр тоорцгоо тавьчхаад өөрсдөө малгайг нь өмсөөд зугтаачхаж гэнээ. Гэртээ ирээд Гомбо Гонгортоо:
- За хоёул маргааш гурван эрдэнээ аваад явна. Одоо энд суухгүй. Явж газар үзье гэжээ.

Ингээд маргааш нь хоёр хүү аян замд гарч явжээ. Хэдэн өдөр яваад нэг айлын бараа харагдаж гэнэ. Айлын гадаа өдий төдий морь мал багширч, ямар нэгэн найр наадам хийж байжээ. Хааны хүү Гомбо хэлсэн нь:

- За Гонгор минь хоёулаа энэ айлд очъё. Тэгэхдээ чи ил очоорой. Би далдын хар малгайгаа өмсөөд далд очно. Би үргэлж чиний хажууд байна. Чи миний юу хэлснийг хийгээрэй гэжээ.

Ингээд хоёулаа ил, далд байдлаар очжээ. Тэр айлд олон хүн цугларч, ихээхэн найр наадам хийгээд тарж байх атал эмгэн өвгөн хоёр уйлж суужээ. Хүмүүс цөм тараад явж гэнэ. Эмгэн өвгөн хоёр уйлаад хоцорчээ. Тэгэхэд Гонгор тэр хоёроос:

- Хүмүүс цөм баяр баясгалантай найр наадам хийж байхад та хоёр юунд ингэж уйтгарлан уйлж байгаа юм бэ? гэж асуухад тэр хоёр хэлсэн нь:
- Манай энд долоон настай хүүг хаан ширээнд суулгадаг. Хаан ширээнд суусан хүүхэд нь гурав хоногоос хэтрэлгүй үхдэг юм. Маргааш ганц хүүг минь тэр хаан ширээнд суулгахаар сая найр наадам хийгээд тарж байна. Тэгээд л бид хоёр ганц хүүгээсээ салах болсондоо уйлж байгаа юм гэжээ. Тэгэхэд нь Гонгор тэдний хүүгийн оронд хаан ширээнд суухыг гуйсаар зөвшөөрүүлжээ.

Хааны ордонд очвол хааны хатан гэж нэг сайхан хүүхэн байж гэнэ. Ордныхон түүнийг Цэвцэл хатан гэлцэнэ. Шөнө орой болж унтах болсон чинь Цэвцэл хатан эргэл мөргөл хийнэ гээд гарч гэнэ. Хааны хүү Гомбо:

- Эндхийн хаан үхээд байдгийн учир энэ Цэвцэл хатанд байх шиг байна. Тэгэхээр энэ хатан юу хийдгийг нүд салгахгүй дагаж мэдье гэж Гонгортоо хэлээд, хатны хойноос гарчээ. Хатан үнсэн дээр очиж нэг хөрвөөгөөд, урт улаан үнэг болж, зүүн хойшоо давхижээ. Хааны хүү Гомбо ч эрдэнийн шаахайгаа өмсөөд хойноос нь дагаж гэнээ...

Хэсэглэн авав.

Үлгэрийн үргэлжлэлийг дараах номоос уншаарай.

(Монгол ардын үлгэр. Эмхэтгэсэн Д.Цэрэнсодном, УБ., 1982, 129 дүгээр тал)

Өгүүлэгдэхүүнийг тодорхойлох

1. Эхлэл хэсэгт бичсэн дүрүүдийг бусдад танилцуулж яриарай.
2. Хааны хүү Гомбо, харцын хүү Гонгор хоёрт ямар үйл явдал үлгэрийн гол хэсэгт тохиолдсон бэ? Тэдэнд сурсан эрдэм нь тус болсон уу? Тэд хоорондоо эвтэй байна уу?
3. Тус үлгэр хэрхэн өрнөж дуусах бол? Таамаглан ярилцсаны дараа “Монгол ардын үлгэр” номоос гүйцээн уншаарай.
4. Та нар зохиолч байсан бол яаж төгсгөх байсан бэ?

Дүрийн зорилгыг тодорхойлох

1. Үлгэрт ямар дүрүүд гарч байна вэ?
2. Гомбо юуны учир юм үзэж, ном суръя гэсэн бэ? Түүний зорилгыг та нар юу гэж бодож байна? Энэ хоёр дүртэй хамт байсан бол чи ямар шийдвэр гаргах байсан бэ?
3. Унших явцдаа хэнийг дэмжиж байв? Яагаад?
4. Чөтгөрүүд шидэт зүйлсийг эхэлж гартаа оруулсан ч эзэмшиж чадаагүйн учир юу вэ? Энэ долоон чөтгөрт ямар чанар дутагдаж байсан бэ? Харин Гомбо Гонгор хоёрт амжилтад хүргэх ямар сайн чанарууд байсан бэ?

Эхийн агуулгыг ойлгосноо ярилцаж, сэдэв, гол санааг тодорхойлох

2. Үлгэрт гарч буй шидэт зүйлс нь хүн төрөлхтний ямар хүслэнг илэрхийлж буйг тайлбарлана уу.
3. Шидэт зүйлсийг эхэлж гартаа оруулсан ч эзэмшиж чадаагүй чөтгөрүүдийн тухай энэхүү үлгэрийн өгүүлэмжийн цаана ямар утга санаа оршиж байна вэ?

Өөрийн үзэл бодлоо илэрхийлэх

1. Хааны хүү Гомбо, харцын хүү Гонгор хоёрын нөхөрлөлийн түүхээс та нар юуг суралцсан бэ?
2. Та нарын бие дааж уншсан үлгэрүүдэд өөр ямар шидэт зүйлс гардаг вэ?

Үлгэрийн онцлогийн тухай ярилцъя.

1. Тус үлгэрт ямар ямар шидэт зүйлс гарч байна вэ? Үүнээс үндэслэн шидэт үлгэрийн онцлогийг тодорхойлно уу.

	Эшлэл	Тайлбар
Шидэт зүйлс	Эрдэнийн таяг	
Шидэт хувилал	Хатан үнсэн дээр очиж нэг хөрвөөгөөд, урт улаан үнэг болж, зүүн хойшоо давхижээ	

2. Шидэт үлгэрийн уран сэтгэмжийг өнөөгийн шинжлэх ухаан техникийн ололттой харьцуулна уу. Үлгэрийн уран сэтгэмжээр үзүүлсэн хүн төрөлхтний хүсэл мөрөөдлийн илэрхийллээс өнөөгийн амьдралд биелсэн ямар зүйлс байна вэ? Дэвтэртээ жагсаан бичээд хэлэлцээрэй.

Хүний хүслэнгийн илэрхийлэл	Үлгэрийн уран сэтгэмж	Биелэл
Нисэх хүслэн	Нисдэг бор морь	Нисэх онгоц
...		

Шидэт үлгэр. Сайн сайхан үнэн шударгын төлөө тэмцэгч хувилгаан чадалт хүн ба хүн бус төрөлтөн, тэнгэрийн ид шидэт үйл, ер бишийн явдлын тухай их төлөв үргэлжилсэн үгээр хүүрнэн өгүүлэх уран сэтгэмж голлосон үлгэрийг шидэт үлгэр гэнэ. Шидэт үлгэрийн тэмцэл бол жирийн учир зүйн дотор ойлгогдох энгийн тэмцэл биш, ер бусын нууц далдын хүчний тэмцэл байдаг.

АЖ БАЙДЛЫН ҮЛГЭР

Уншихын өмнө

Алтай Хангайн ар орой дээр нэг уулзъя

Ардаг хүрэн морины ар зоон дээр нэг уулзъя

Арсландай мэргэн хааны ар мөрөн дээр нэг уулзъя

гэсэн үгийн учрыг тайлахын тулд үлгэрийг уншаарай.

АРСЛАНДАЙ МЭРГЭН ХААН

(Үлгэр)

Эрт урьд цагт Арсландай мэргэн хаан гэж байжээ. Араараа дүүрэн ай түмэн арван живаа адуутай, өврөөрөө дүүрэн үй түмэн хорин живаа хонгор алаг адуутай юм гэнэ. Арынхаа хонхрыг дүүргэж үзээд, дүүрч байвал бүрэн гэж, дүүрэхгүй бол дутуу гэж мэддэг юм гэнэ.

Гэтэл нэг өдөр адуу нь хонхор дүүрэхгүй байв гэнэ. Манай адуу яагаад цөөрөөд байна гээд Арсландай мэргэн хаан явж байтал гурван чоно гараад давхиж гэнэ.

Тэр гурван чонын нэг нь Мэргэн саарал, нөгөө нь Бөөн саарал, гурав дахь нь Хурдан саарал нэртэй байжээ. Арсландай мэргэн хаан:

- Аа, энэ л идэж хороож байгаа юм байна. Маргааш буга гүйцдэг буурал халиунаараа хөөгөөд ална гэж хэлж явж гэнэ. Мэргэн саарал үүнийг мэдээд нөгөө хоёртоо хэлж гэнэ.
- Буга гүйцдэг буурал халиунаараа хөөгөөд алчихна гэж байна. Буурал халиун гэдэг хөгшин гүүний унага тул гурвуулаа газрын өөд зугтаж байгаад гэнэт уруугаа зугтаавал гүйцэхгүй гэхэд бусад нь зөвшөөрчээ. Маргааш нь Арсландай мэргэн хаан буга гүйцдэг буурал халиунаараа хөөхөд нь эхлээд газрын өөд зугтааж байснаа гэнэт уруугаа зугтаасан тул гүйцсэнгүй гэнэ. Орой буцахдаа Арсландай мэргэн хаан хэлжээ.
- Та нар ийм айхавтар бол халиу гүйцдэг халтар халзнаараа хөөгөөд алчихна даа гэжээ. Мэргэн саарал үүнийг бас мэдээд нөгөө хоёртоо хэлж гэнэ.
- Халиу гүйцдэг халтар халзнаараа гүйцнэ гэнэ. Халтар халзан нь залуу гүүний унага тул газрын уруу зугтаж байгаад гэнэт өөдөө зугтаавал гүйцэхгүй гэхэд мөн нөгөө хоёр зөвшөөрчээ. Маргааш нь Арсландай мэргэн хаан халиу гүйцдэг халтар халзнаараа хөөж гарчээ. Гурван чоно газрын уруу зугтаж байгаад гэнэт өөдөө зугтаагаад бас гүйцсэнгүй гэнэ. Тэгэхээр нь Арсландай мэргэн хаан хэлжээ.
- Та нарыг ардаг хүрэн мориороо хөөгөөд алчихна даа маргааш гэжээ. Арсландай мэргэн хааны ардаг хүрэн гэж нэг айхавтар эрдэмтэй морь бий юм байжээ. Мэргэн саарал үүнийг бас мэдээд нөгөө хоёртоо хэлжээ,
- Ардаг хүрнээрээ хөөгөөд алчихна гэж байна. Арсландай мэргэн хааны ардаг хүрэн гэдэг бол таван жил сувайрсан залуу гүүнээс гарсан хулангийн унага юм. Жигүүртэн шувууг ч урдаа оруулдаггүй морь доо. Одоо бид аргагүй болов оо. Энэ шөнө л түүнийг идэх арга хийе гэв.

Гурвуулаа ирээд адуунд нь гүйжээ. Шөнө дундаас хойш нэг алгын чинээ адасга шиг туранхай хүрэн морь тааралджээ. Мэргэн саарал чоно хэлжээ,

- Үүнийг л идье! Гурвуул зулгааж идвэл бидний хэрэг бүтнэ гэжээ. Бөөн саарал, Хурдан саарал хоёр нь хэлжээ,

- Өдий олон харж байж адасга шиг туранхай энэ муу морийг идвэл арай азанд муу болох байх гээд өнөө хоёр үсэрч очоод, нэг тарган гүү унагаад авчээ. Цадталаа идэж гэнэ.

Мэргэн саарал чоно нь Бөөн саарал, Хурдан саарал хоёртоо хэлжээ.

- Би үүнээс чинь идэхгүй. Та хоёр цадаж ханаад одоо хол яваа! Бид гурвын уулзах хэмжээ

Алтай Хангайн ар орой дээр нэг уулзъя
 Ардаг хүрэн морины ар зоон дээр нэг уулзъя
 Арсландай мэргэн хааны ар мөрөн дээр нэг уулзъя гэжээ. Тэгээд давхиад явчихжээ.

Өглөө нар гарснаас хойш Арсландай мэргэн хаан ардаг хүрэн морио барьж унаад өнөө гурван чонын хойноос хөөжээ. Гурвууланг нь цохиж алаад, Алтай хангайн ар орой дээр авчирч өвчжээ. Арьсыг нь аваад ардаг хүрэн мориныхоо ар зоон дээр тавьж ганзагалаад гэртээ иржээ. Арсландай мэргэн хаан арьсыг нь элдээд хүрэм хийж өмссөн тул гурван чоно Арсландай мэргэн хааны ар далан дээр бас нэг уулзсан нь тэр гэнэ.

(Монгол ардын үлгэр. Эмхэтгэсэн Д.Цэрэнсодном, УБ., 1982)

**Эхийн агуулгыг ойлгосноо ярилцаж, сэдэв, гол санааг тодорхойлох
 Сонгон ажиллана уу.**

1. Тус үлгэрт мэргэн ухааны тухай өгүүлжээ гэж дүгнэвэл санал нийлэх үү? Үгүй бол яагаад? Мэргэн саарлын үгээс Арсландай мэргэн хааны хурдан хүлэг бүрийн онцлогийг тайлбарлах замаар мал ахуйн уламжлалт мэдлэгийг тодруулна уу.

Эшлэл	Аж төрөхийн мэргэн ухаан
Буга гүйцдэг буурал халиун гэдэг хөгшин гүүний унага тул гурвуулаа газрын өөд зугтаж байгаад гэнэт уруугаа зугтаавал гүйцэхгүй	
.....	
.....	

2. Энэхүү аж байдлын мэргэн ухааныг дамжуулах үлгэрийн уран сэтгэмжийн цаана ямар утга санаа оршиж байна вэ? Тус үлгэрийн төгсгөлд хэн нь хэнийгээ ялж байна вэ?

Өөрийнхөө тухай ярилцаж, үзэл бодлоо илэрхийлэх

1. Үлгэрийг хэр зэрэг хүлээн авч уншив? Аль хэсэг сонирхлыг чинь татсан бэ?
2. Энэ үлгэрээс чи ямар үнэ цэнтэй мэргэн ухааныг суралцсан бэ? Нэг өгүүлбэрээр тодорхойлон бичээрэй.
3. Ардын морь шинжих ёс уламжлалын талаар судалж, үлгэрийн мэдлэгтэйгээ харьцуулан хэлэлцэнэ үү.

Өгүүлэгдэхүүнийг тодорхойлох

1. Үлгэрийн үйл явдлын эхлэл, гол, төгсгөл хэсгийг тодорхойлно уу. Үүний тулд дараах асуултад хариулж бичээрэй.
 - А. Чоныг авлах тухай шийдвэрийг хэн гаргасан бэ?
 - Б. Тэрхүү үйл хэргийг бүтээх замд ямар саад бэрхшээл тулгарсан бэ?
 - В. Тэр саад бэрхшээлийг даван туулахад Арсландай мэргэн хаанд хэн, юу тус болсон бэ?

2. Зохиолын зөрчлийг тодорхойлно уу. Үүний тулд дараах асуултад хариулж бичээрэй.
 - А. Арсландай мэргэн хаан адуун сүргээ өсгөхөд хэн, юу саад болсон бэ? Үүнээс үндэслээд үлгэрийн зөрчлийг тодорхойлоорой.
 - Б. Гурван чоно хоорондоо зөрчилдсэн үү? Хэрвээ хүн байна гэж бодвол ямар зан чанартай болоод зөрчилдсэн бэ?

Дүрийн зорилго эсвэл, зан төрхийг тодорхойлох

1. Арсландай мэргэн хааны зорилго юу байна вэ? Арсландай мэргэн хааны дүр нь “Аргат улаан үнэг” үлгэрийн хүүгийн дүр хоёрын шийдвэр гаргах чадварыг харьцуулан бодоорой.
2. Гурван саарлын зан чанарыг хэлсэн үг, хийсэн үйлдлээс нь тодруулан бичээрэй.
3. Гурван сааралд чухам ямар чанар дутсанаас тэд алдаа эндэгдэлд хүрсэн гэж та нар бодож байна вэ?

Орчны дүрслэлийг тайлбарлах

1. Үлгэрээс газар усны нэр болон орны утгатай үгсийг түүж тэмдэглээд, үлгэрийн үйл явдал өрнөж буй орны талаар таамаглана уу. Зургаар илэрхийлж болно.
2. Үлгэрийн ерөнхий эрт цагаас гадна цаг улирлын байдлыг тодруулсан үгс байна уу? Дахин уншина уу.

Уран дүрслэлийн үүрэг, хэрэглээг тодорхойлох

1. Үлгэрт буй оноосон нэрсийг түүж бичээд ажиглана уу. Ямар нэгэн онцлог санааг илэрхийлж байна уу?
2. Мэргэн саарал чоно өөрсдийн үхлийг мэдэрч хэлсэн гурван үгийн тайлбарыг үлгэрээс авч бичнэ үү.

Эшлэл	Тайлбар
Алтай Хангайн ар орой дээр нэг уулзъя	
Ардаг хүрэн морины ар зоон дээр нэг уулзъя	
Арсландай мэргэн хааны ар мөрөн дээр нэг уулзъя	

3. Үлгэрт яагаад Арсландай мэргэн хааны гурван удаагийн тэмцлийг үзүүлээд, гурав дахь удаадаа төгс дийлж буйгаар үзүүлсэн бэ? Багаараа ярилцаад, санаа дэвшүүлээрэй.

ЯРИХ-СОНСОХ ЧАДВАРАА ХӨГЖҮҮЛЬЕ.

Зохиолын үг хэллэг, уран дүрслэлийг ашиглан, бусдын сонирхлыг татахаар үйл явдлыг ойлгомжтой ярьж өгөөрэй.

Алхам 1.

- Үлгэрт олон удаа давтагдаж байгаа ямар үг, хэллэг, уран дүрслэл байна вэ? Тэдгээрийг бүртгээрэй.
- Эдгээр үг хэллэг нь үлгэрийн өгүүлэгдэхүүний эхлэл, гол, төгсгөлийн аль хэсэгт хэрхэн давтагдан хэлэгдэж байгааг тэмдэглэж аваарай.

Алхам 2

- Бүртгэн бичсэн үг хэллэг, уран дүрслэлээ цээжлэн тогтоогоорой.
- Үлгэрийг бусдад ярих үедээ цээжилж тогтоосон үг хэллэг, уран дүрслэлээ ашиглаарай.
- Мэдээллийг уншаад, ярихдаа хэрэглээрэй.

Аж байдлын үлгэр

Нийгмийн ахуй, хүний аж төрлийн өдөр тутмын явдал мөр, зан суртахууны зөрчилд тулгуурлан, аж төрөхийн мэргэн ухааныг өргөмжлөн гаргадаг үлгэрийн нэгэн зүйлийг аж байдлын үлгэр гэнэ.

ХЭРХЭН СУРАЛЦСАНАА ҮНЭЛЬЕ.

1. Ардын үлгэрүүдэд нийтлэг ямар шинж байна вэ?

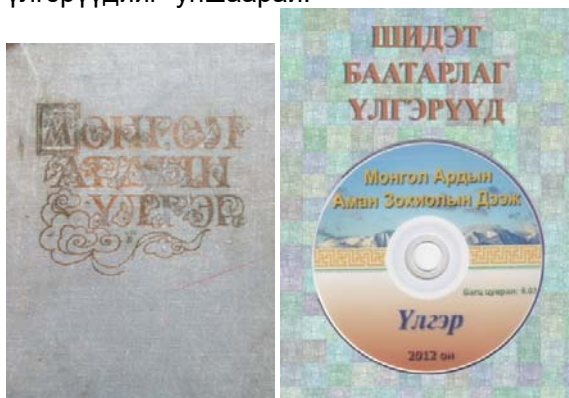
	Жишээ, баримт	тайлбар
Үлгэрийн эхлэл	Эрт урьд цагт...	Ерөнхий эрт цагийг үзүүлдэг
Үлгэрийн баатрууд		
Үлгэрийн төгсгөл		

2. Амьтны үлгэрийн баатар хийгээд аж байдлын үлгэрийн баатрыг харьцуулна уу. Аж байдлын үлгэрийн баатар амьдралын мэргэн ухааныг сургадаг гэвэл, амьтны үлгэрт чухам юуг онцолдог вэ?

3. Шидэт үлгэр хийгээд аж байдлын үлгэрийг харьцуулна уу. Шидэт үлгэрт ид шидэт зүйлс гардаг бол аж байдлын үлгэрт юуг эрхэмлэн үзүүлдэг вэ? Жишээгээр тайлбарлаарай.

НОМ УНШЛАГАД УРИХУЙ

Хүүхдүүд ээ. Номын сангаас Д.Цэрэнсодномын эмхэтгэн хэвлүүлсэн “Монгол ардын үлгэр” (1982) номыг авч, “Гурван настай Гунан улаан баатар”, “Цэцэн бэрийн үлгэр” үлгэрүүдийг уншаарай.

4. Уншсан үлгэрүүдээ дараах хүснэгтийн дагуу харьцуулан дүгнэж бичээрэй.

	Аргат улаан үнэг	Хааны хүү Гомбо, харцын хүү Гонгор	Арсландай мэргэн хаан	Гурван настай гунан улаан баатар
Амьтны үлгэрийн онцлог				
Шидэт үлгэрийн онцлог				
Аж байдлын үлгэрийн онцлог				
Баатарлаг үлгэрийн онцлог				

Үлгэрийн төрөл зүйлийн онцлог

- Агуулга нь хувийн, аж төрлийн шинжтэй байна.
- Утга санаа нь голдуу сургах утгатай байна.
- Үг хэл нь ардын ярианы хэл найруулгатай, хүүрнэл аястай байна.
- Орон нь “ийм нэгэн газар, тийм нэгэн оронд”, “нэгэн газар” гэхчлэн ерөнхий орон байна.
- Цаг нь тодорхой бус, “эрт урьд цагт” гэх мэт ерөнхий эрт цагт байна.
- Дүрүүд нь “Эмгэн өвгөн хоёр байж гэнэ”, “Ах дүү гурвуул байж гэнэ” гэх мэтээр ерөнхий байна. Зарим үлгэрт бодтой нэр гаравч тэр нь голдуу ёгтлол, бэлгэдлийн шинжтэй байна.